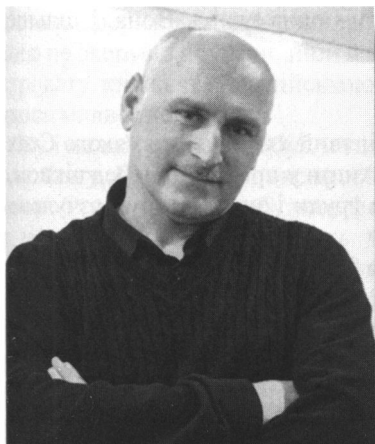

БОРИС ПЕЛІРОВИЧ

(Білорусь)

СТАХ

Повість-триптих

З білоруської переклала Наталя Куліш

Частина перша

ЕКСПРЕС, АБО НЕСПРАВЖНІСТЬ САМОТНОСТІ

«І я від сяйва цього онімів ...»

Данте. «Божественна комедія» – «Рай»

1а.

... І ось іде він лісом: ніч, дощ – що ще може бути гірше.

А він – нуль уваги на негоду, п'їтму, страх, який дихає в обличчя. На ньому легка, промокла наскрізь сорочка, а йому не холодно.

Він крокує, не чуючи втоми, він – летить. Він не помічає відстані, не помічає самотності. І дорога додому – шість кілометрів глухим лісом – дорога, яка так набридла йому за десять шкільних років, зараз – як насолода.

Він – щасливий, але не згадує про щастя, поки воно є.

Цією дорогою він зараз міг би йти з зав'язаними очима, – і не заблукав би. Адже очі його дивляться не вперед, а в самого себе і бачать там тільки її – дівчину, з якою він познайомився в нічному автобусі. «Стах ... – шепоче вона, – Ста-а-асик!..» – І він – летить ...

Вона поїхала далі. Зблиснула в його житті, осліпила надново і зникла назавжди: згасло світло автобусних фар за поворотом. Можливо, через роки вони будуть жити в одному місті, на одній вулиці, в сусідніх будинках, але ніколи більше не зустрінуться. Він буде їхати з роботи в тому ж трамваї, що і вона, відчувати незрозумілий неспокій і тугу по чомусь, але так і не дізнається: чо-му рап-том я запанікував...

Це може бути, а може і не бути, а поки летить Стах над землею, між дерев до свого будинку і бачить перед собою тільки її фігуру, обличчя, посмішку... Вона тут, поруч,

з ним, у ньому, в цьому лісі, цієї ночі, в цьому світі – одна-єдина. Вона. І більше нікого. Немає нікого. Нікого... Навіть його самого.

16.

На мінському автовокзалі її проводжав високий білявий хлопець, про якого Стах запам'ятав, що – в окулярах і дуже статний. Вони застигли у прощанні перед вікном, за яким він сидів. Вона поклала хлопцеві голову на груди і знизу вгору розчулено дивилася на нього.

Їх не можна було не помітити – настільки чудовою була пара. І зітхання, Стах почув від бабусі попереду, належали їм.

Після оголошення посадки водій підігнав автобус до платформи, а сам зник у приміщенні вокзалу на невизначений і тому довгий час.

Хлопець згинав голову, дівчина піднімалася навшпиньки, і вони зливалися в за-тяжному, нібито у сповільненому повторі, поцілунку. Скульптора, скульптора Родена сюди: ах, якою чудовою була дівчина на тлі статного хлопця з модно-довгим волоссям, що лоскотно обсіпалося їй на обличчя. Тіло дівчини притулялося до хлопця: щільно-ласкаво, повільно-спокусно, напружено-чуйно – так, що здавалося, якщо придивитися, можна побачити, як проскакують гострі блискавки пристрасті від тіла до тіла, і фізично відчувати, як добре їм зараз разом.

Йшов час. Для кого – біг, кому – повз, а водій усе не виходив з автовокзалу. Стах глянув на безглуздо-маленький для величезного міста двоповерховий будинок і побачив, як трясеться він від сміху: то водій розповідав анекдоти дівчаткам-диспетчерам перед мовчазною нічною дорогою.

Хвилини через десять Стах помітив, що дівчина також, нервово поглядаючи в бік вокзалу, нетерпляче смикає, переступає ніжками, наче в туалет хоче: ну де вже він? А де він? де той водій? А спідничка – коротше не можна, а ніжки – хоча відвертайся: «довші громадянської (чеченської) війни ...». Ага, чи не втомилася ти нескінченно прощатися і робити обличчя глибоко закоханої? Цікаво ...

Стах бачив, що хлопець не помічає турбот дівчини: йому не хочеться випускати її з рук, і він переніс би зараз це прощання в ліжко на цілу ніч ... А дівчина, цілуючись, знову і знову намагається виглянути з-за плеча хлопця: ну де ж, де ж водій. Вона їхала б, їхала зараз, а цей здоровило все липне і липне, б'є і б'є по обличчю своїм пітним волоссям... Стах зловив себе на тому, що заздрить їм (і не один в цьому автобусі), і тому легкий неспокій дівчати видавав за те, що йому самому мріялося: вона не любить цього хлопця, а тільки грає в закохану. Однак дивився і не міг очей відірвати від цієї симпатичної парочки.

Що прийшов нарешті водій, Стах зрозумів з того, як сколихнувся автобус під огрядним і рвучим тілом, і як швидко поцілувалися хлопець з дівчиною. Вона вихопила свої руки з хлопчачих і легенько забігла в розчинені двері. Пройшла по салону, весь час дивлячись на свого коханого, який з перону всім тілом тягнувся слідом за нею – мало не розривався надвоє. Пройшла і... сіла біля Стаха. Тільки зараз звернув увагу Стах на те, що місце поряд з ним єдине вільне в автобусі і давно чекає дівчину, і що за цими проводами спостерігали всі пасажери.

Двері шипіли і м'яко грюкнули, автобус рушив. Дівчина підняла тоненьку руку з маленькою долонькою, покрутила нею в повітрі і... зі щирим полегшенням зітхнула. Немов величезний тягар з себе скинула. Діловито розкрила сумочку на колінах,

дістала дзеркальце, придивилася до себе, помацала щічки, зморщила губи ... ні на кого не звертаючи уваги, ніби в кріслі поруч нікого не було. Потім дістала з сумочки строкату книжечку англійською мовою, клацнула нічне світло над головою – все якось мляво, нехотя...

Ну і нехай собі. Автобус мчить вечірнім містом, і тут саме час було б заспівати оду йому. Про нічний експрес! Як Стах любить тебе! Твоє дрімотне, примарне, хворобливе марення, будить фантазію і народжує творчість. Як легко думається в м'якому кріслі, що мчить зі швидкістю сто кілометрів за годину, скільки образів бачиться йому тут і скільки творів привиділося! Миготять дерева, села з будинками, в яких не світиться жодного віконця, а якщо світиться – то це ціла поема думок і почуттів... А нічні розмови випадкових сусідів – де ще почуєш таку внутрішню щирість? А плавна світломузика фар. А заклопотано-монотонний спів мотора – пісня ескімосів у сніговій пустелі. А щастя близької зустрічі з домом. А раптова втома, чинити опір якій немає сил, тому що всі недавні занепокоєння залишилися там, за вікном, – віддаляється, забувається. Забувається ...

Але за вікном поки Мінськ, який став Стаху майже рідним. За спиною перший курс театральньо-художнього інституту, важка сесія ... а попереду – радість зустрічі з батьками, зворушливим селом, знайомими краєвидами, які малювати не перемалювати. Тепер не з пам'яті. Все літо.

1в.

Пам'ять – дерево, що росте корінням вгору. Пам'ять – проміжок часу від самотності в лоні до самотності в труні.

Серед абсолютно «рівних» завжди є більш «рівніші» і менш «рівніші». Загляньте в свою пам'ять, і ви побачите, що все життя складається з образ. Кривдили вас, ображали ви. Але вас – частіше. Кожного з вас – частіше, ніж кожного ...

Тварини пам'ятають образи і кривдників, дерева пам'ятають образи і кривдників. Всі, хто відчуває біль, мають пам'ять. А біль – це і страждання, і насолода, і щастя. «Життя – є невиліковна хвороба, що передається статевим шляхом». Чужа думка – пусте в своїй повноті.

Сон – теж невиліковна хвороба. Мрії – невиліковна хвороба. Все, що робить людину людиною – невиліковне.

Але не вічно: Спіть спокійно, і нехай спокій вам тільки сниться. Бо краще журавель у небі, ніж в руці синиця, яка тихо краде пшеницю в будинку, що побудував ваш дід.

Людина одиничний, неповторний екземпляр, який не піддається клонуванню. Стадність не властива людині, тому і не прижився в світі комунізм.

Самотність – дерево, яке росте не вгору, а вниз: у собі, у себе.

Батьківщина, і взагалі прихильність до певного місця, також спадкова хвороба, яка робить людину – громадянином.

Щоб любити... треба любити... Щоб любити, треба любити ... Поетом можеш ти не бути...

Все в цьому світі взаємопов'язане, запрограмоване і закільцьоване. І нуль, а не згальтована вісімка – ось символ цієї закільцьованої нескінченності. Ось символ твій забутий ...

2а.

Стахове село було маленьким, загубленим у лісі на півдні Білорусі. До школи, магазинів, сільради, шосейки – до цивілізації взагалі – шість кілометрів, густо зарослим молодняком, лісом по стежці, що в'юнилася уздовж розбитої вантажівками дороги, по якій на автомобілі не проїдеш і в посуху. А в дощову погоду, коли глибокі ями робилися калюжами-озерами, доїхати можна було лише на гусеничному тракторі. Шість кілометрів – рівно годину ходи пішки, двадцять хвилин їзди на велосипеді, десять – на мотоциклі. Не так і далеко, якщо подумати, не така й велика нині плата за розкіш жити серед дикої, незайманої природи.

Стахові пощастило: село було не зовсім вмираючим, стояло в ньому десятка два заселених будинків, і в половині з них були діти – найменше двоє-трьох, а в одній – вісім. Грали вони звичай разом, майже в центрі села, там біля криниці було розширення: на місці, де колись стояла церква, потім – хата-читальня, потім – клуб, спалений партизанами, щоб не дістався ворогам, тепер був пустир, витоптаний посередині дітьми до стерні, а по краях зарослий високою густою травою і лопушинням, кущами і дрібними деревцями: акації, грушами – колючими і неприступними.

Скільки Стах пам'ятає себе – його завжди хвилювали дівчатка. І жінки взагалі. Здається, він народився з цим занепокоєнням. І не тільки він ... Сусідський, років на п'ять старший і на той час, про який Стах згадує, найбільший хлопець в їхній компанії – Сьомка, якого всі, і брати, і батьки, і свої, і чужі, кликали Гец, також жив тільки цим хвилюванням, і у хлопців, які збиралися разом на пустирі, інших розмов не було, окрім як про такі мрії. «Ех, от виросту, одружуся, – говорив Гец, лежачи під грушами і задумливо-мрійливо дивлячись у високе безхмарне небо, – ох і накачаюся тоді з дружиною в ліжку, ох і накачаюся ...». При цьому він смикав свій чималий вже стручок, який ріс на очах і викликав заздрість і захоплення у менших. Потім Гец починав вчити малих нехитрої науки, як отримати найбільше задоволення ...

Одного разу застав його за цим батько і відлупцював до крові пружним прутом колючої акації.

Сьомка-Гец... Вічний двієчник і прогульник уроків у школі, він, здавалося, міг говорити тільки про дівчат, про те, як би якусь зловити де в кукурудзі, в лісі, в колгоспному саду... Обличчя його розпливалося в слинявій усмішці і рука, засунута в штани, починала механічно вже не тремтіти, а вібрувати... Він нарешті сів у в'язницю років в сімнадцять за спробу згвалтування.

Звичайно, були в селі і дівчатка. Однак вони нібито спочатку розуміли, що – інші, і трималися окремо.

Та їх також тягнуло до хлопців і часто вони налагоджували спільні ігри – в «бабу-рабу-цап», в «п'ятнашки», в «хованки» ... Під час цих ігор Сьомка-Гец тільки тим і займався, що намагався вщипнути, затиснути, «помацати» ту чи іншу. Дівчата пищали, били по руках, але з гри не виходили, з чого хлопці робили висновок, що їм це подобається. Вечорами, коли темніло, менші діти йшли додому, а старші залишалися. Що робили вони, в які ігри грали, Стах дізнався, коли підріс.

... Маленьке село ... Маленьке село... Цілий світ у мініатюрі. Весь світ у мініатюрі. Адже буває взагалі великим те, що навколо нас? Місто-мегаполіс і той стискається, звужується до свого району, вулиці, двору ... до свого мікрокосмосу, в якому є місце тільки батькам, рідним, знайомим, друзям, подругам ... І у величезному селі або у

величезному місті їх рівно стільки ж, скільки в маленькому селі. І вони такі ж. Де хитріший, а де більш наївно-ширий у своїх почуттях і вчинках, але – такі ж ... Абсолютно.

26.

... Але за вікнами Мінськ. Сонний, та ще живий. Вже не метушливий, проте горять вітрини, мчать машини. Поспішають куди люди. Купками й поодиноці. Найчастіше – по одному. І ці самотні постаті за склом настільки далекі, що здаються фанерними декораціями. Вони пролітають повз автобус, не залишаючи після себе нічого. А у них же де є діти, а у дітей – мрії ... А у них є долі, характери, страждання і щастя ... Як це намалювати? Варто це малювати ...

Стах зупинився, завмер, замовк, завис на півдумці: холодне коліно дівчини торкнулося його ноги. Необережно, випадково. І його струмом пронизало: куля зі зміщеним центром ваги потрапила в ногу і пішла гуляти по всьому тілу – від низу живота, де миттєво все напружилось, загорілося, захвилювалося, аж заболіло в серці, яке забилося, до голови, що спалахнула ... Його кинуло в жар, він відчув, як червоніє... Він зрозумів, що очікував, що хотів цього дотику, хотів, прагнув. Але сам на нього не наважився. «Стоп!» – спробував він заспокоїти себе: «Стоп! Нічого не сталося... Стоп!» Однак голова його попливла вже, він не володів собою, він бачив перед очима тільки оголену до коротенької спіднички ногу дівчини, коліно, яке вабило його, яке хотілося погладити, просто доторкнутися ... Дівчина нібито нічого не помітила. Вона схилилася до валізи, що стояла в проході поряд з кріслом, і хотіла щось дістати... Ніжки її роз'їхалися... Ні-ні-і ... Стах відвернувся до вікна, зсутулився, змусив себе заспокоїтися: «Нічого не сталося ... Нічого не сталося ... » Мінськ закінчувався. Уздовж дороги мерехтів погано освітлений «спальний» район з однаковими дев'ятиповерхівками і нечасто курсуючими тролейбусами ... Однак тіло його пам'ятало той солодкий дотик, боліло йому і жадало нового ...

Дівчина дістала з сумки книгу – цього разу російську, знайшла закладену сторінку: нікого з нею поруч не було, вона одна розкошувала в кріслі, незважаючи на тінь хлопця праворуч. Між ними – молодими, ще невтамованими дорослими розвагами – було всього кілька сантиметрів, які автобус, погойдуючись на вибоїнах, перетворював у міліметри ...

2в.

Самотніми не стають, самотніми народжуються.

Самотності шукають найчастіше не люди, яким набридло бути на видноті, які втомилися від шуму та гаму, а люди глибоко самотні.

Самотня людина не йде до людей – на ринок, в магазин, в кіно – а навпаки уникає людних місць.

Люди такі несхожі між собою: те, що комфортно одному – дратує іншого.

Хемінгуей, щоб писати, йшов з друкарською машинкою в бар і там під віскі з содовою наклацував чергову оповідь.

Гофман обклеював чорним папером всю кімнату, затикав всі дірки, щоб писати в повній тиші.

Самотність – кому легкі крила, а кому важкі кайдани, кому не до вподоби змія, а кому ласкава кішка.

І навпаки: кому ласкава змія, важкі крила, легкі кайдани ...

Можна відчувати себе самотнім посеред бджолиного гулу і маячні величезного ринку, а можна не помічати самотності в порожньому будинку на острові за тисячі кілометрів від найближчого житла.

Найстрашніша самотність у сільської жінки, у якої рано помер чоловік.

Чоловікові важко бути самотнім навіть у найглухішому селі, якщо не хворий, він і там не загубиться, знайдеться, його обов'язково комусь порадять.

Абсолютно самотніх людей немає. У Робінзона був папуга, поки не з'явився П'ятниця. Загалом – ніколи не бійтеся самотності: вона недосяжна.

Прагнення до усамітнення є прагненням до почуття самотності. І тільки.

Термін «самотність» – найбільш абстрактний з усіх конкретних і найконкретніший з усіх абстрактних.

У самотності немає обличчя, але завжди є господар, який носить її в собі і не знає, що він раб. Заберіть у нього самотність, і що залишиться від нього?

«Все своє життя ми не набуваємо друзів, а тільки втрачаємо їх». Ми не цінуємо їх, поки вони поруч, і починаємо розуміти, що вони означають для нас, тільки якщо вони далеко, або їх вже немає.

За натурою людина – істота стадна. Мауглі втрачають свою людяність за кілька років і так ніколи потім її і не набувають.

Щастя і самотність – несумісні. Самотній може бути щасливим, тільки якщо не знає, що десь є інші люди.

Христос в пустелі не був самотнім.

Адам в раю до появи Єви не самотній був. Що є самотність, він зрозумів не тоді, коли вона з'явилася, а як вона на мить зникла з поля зору.

Самотність і є пекло на землі.

Самотність – широка річка, постає раптом на твоєму шляху і не обійти її, не переплисти. Залишається тільки чекати Харона, який перевезе тебе на інший берег.

Якою ж самотньою буде остання людина на планеті Земля!

3а.

Коли приходила тьма і старенькі, перемацавши беззубими ротами денні новини, розходилися, нагріті лавочки займали хлопці. І починали нові ігри, в яких не зміст був важливий, не сенс. Головне, на лавочках можна було сидіти поруч з дівчатами, а лавочки завжди були короткими, місця всім не вистачало – тиснява неминуча. Тиснява солодка ... Чути, як б'ється серце твоєї сусідки, як тремтіння проходять по її тілу... А можна, ніби непомітно, обійняти її за плечі, за талію – тісно ж, нікуди руки подіти: така дрібна хлоп'яча хитрість. Дівчина зауважить, тріпнеться, крутнеться, щоб відсунутися, але – куди ж подінешся – тиснява...

А скільки ігор було чудових, «лавочних», «Садівник»: «Я садівником народився, не на жарт розсердився, всі квіти мені набридлі, окрім ... окрім (вибирай!!!) ... крім волошки...» «Волошка» відгукувалася – всі брали собі імена квітів, а якщо замешкався поряд з сусідочкою, на тобі – фант. І закінчувалося все тим, що за фанти хлопцям призначалися різні випробування, найважчим (і часто!) із яких було – поцілуватися... Так і Стах колись вперше ткнувся губами в губи дівчині. Його вибрала на рік менша сусідська Нінка. Навмисно. Він невміло і соромлячись – хоч і темно, але здається, що всі все бачать – підставив

обличчя, і вона так само боязко і не дуже вміло чмокнула його: що ж – фант такий випав ...

А ось же, пам'ятається – було в тих іграх стільки чистоти і безпосередності! Ні крихти бруду. Навіть той же Сьомка-Гец хотів здаватися кращим, ніж є, і матом при дівчатах не лаявся ніколи.

З тих пір, з таких ігор, Стах колись уперше провів додому дівчину. Кого? Звичайно ж, Нінку. Вибір у нього був не дуже великий. Втім, чому ж. Вибір був. Особливо влітку, коли до батьків приїжджали на відпочинок з міст недавні селяни зі своїми дітьми. Тоді село оживало. Довгими вечорами чоловіки збиралися на лавочках перекинутися в «дурня», баби – попліткувати, а діти пограти – в «Пікур», в «кльоца», в «штандера» ... а коли стемніє – в «садівника» ...

Збиралися зазвичай ближче до центру села, поблизу тієї самої пустки. Великі хлопці у грі не брали участі, стояли збоку, курили і поглядали на дівок. Чекали, поки закінчатся гулі, щоб потім розібрати дівчат. Коли Стах сидів біля однокласниці Галі – пружної, гарячої ... і знав, що так стоїть Алік Атаманов, який нервово чекає її, а Галя нібито намагається віддалити той момент, коли піде з Аліком, дозволяє Стаху притиснутися до неї ... Вона хитрує ... Дівчата взагалі швидше хлопців стають дорослими, а в селі – тим більше. Можливо, тому, що страх продовження роду до них приходить раніше ...

36.

Дівчина читала якийсь роман. Нібито уважно. Стаха ж, як і раніше, краєм ока не помічала. Може, і не бачила зовсім? Ні, як скоро він, виявляється, забув. Підійшовши до нього, вона зупинилася і запитала: «Тут сімнадцяте місце?» Красивим тонким і разом трохи грудним (може ще не охололим від недавнього пристрасного прощання) голосом запитала і ковзнула по ньому коротким і досвідченим (так-так, досвідченим – Стах одразу це відчув) поглядом. Миттєво оцінила, не приховуючи своєї цікавості, він навіть втиснувся глибше в крісло під цим рентгенівським поглядом, дочекалася мовчазним кивком головою, і поставила сумку у крісло. Стах зловив себе на тому, що весь цей час, як зачарований, як заєць, загіпнотизований рухами змії, не може відвести очей від дівчини, а вона, стурбована хіба тим, що під вікном стоїть її коханий, спокійно сіла і підняла на прощання маленьку долоньку. ..

Стах відкинув спинку крісла, розслабився і зібрався спати. Але й не бачачи дівчини, відчував її близькість. Він швидко втомився напівлежати. Йому було незручно, тому що все тіло напружено, лівим боком він ловив присутність дівчини. Йому стало жарко. Він відірвав спину від крісла, сів. Стомлений поклав руки на коліна. Вирішив зняти піджак. Зняв і відчув, що в автобусі прохолодно, навіть холодно. Стало легше. Боковим зором побачив, що й дівчина непомітно, нишком спостерігає за ним. Ніби читає, проте ... Стах ще раз прикинув, як звабливо-далеко оголені її ноги: спідничка, коли дівчина сіла, стала ще коротшою. Коротка спідниця – мода. Та й літо надворі – середина червня. Дівчина, мабуть, була старша за нього. Років на два, не більше. І красива ... Стах переконався в цьому ще раз. Русяве волосся до плечей, великі очі, трохи видовжене обличчя, свіжа-свіжа шкіра – ніби не вечір на вулиці, не ніч. Маленьке вушко – дитяче просто. Бачив Стах її в профіль, і йому неймовірно сильно захотілося поцілувати її в трохи піднесений, як в усмішці Мони Лізи, куточок пухких губ, розігрітих недавніми поцілунками.

Стах знову закрив очі, щоб постаратися забути про дівчину. Останні тижні у нього були надзвичайно тривожними: йому потрібно було здати всі іспити на «відмінно», щоб отримати підвищену стипендію, так як батьки особливо не могли допомагати йому вчитися. Здав, тільки на останньому, який був сьогодні, порвав трохи нерви. «Історія КНРС» давалася йому важко. А тут ще тема: «Роль особистості в історії». Ніяка вона, ця роль, якщо судити по марксистсько-ленінському: все вирішують маси. Він не погоджувався з тим. А Олександр Македонський, а Наполеон, а сам Ленін, нарешті... Маси ж – бидло, стадо, нехай і такий навчений, як армія, чи дисциплінований, як партія... Однак мусив відповідати так, як вимагав підручник. Викладач помітив слабінку, розкусив його і трохи познущався «навідними» питаннями. Але «п'ятірку» поставив. Стах вилетів з аудиторії і відразу кинувся на вокзал по квиток. У Мінську залишатися не хотілося більше ні дня. Квитки були тільки на цей – нічний рейс.

Стах відкрив очі. За вікном – темрява, суцільна чорнота, напевно, ліс. Але якщо поглянути вперед, можна побачити, як фари висвітлюють-вихоплюють край дороги, як стрімко несеться автобус. Білі нічні метелики розлітаються перед ним, як самотні сніжинки. Стах повернув погляд у салон. Слабко-жовте світло на підлозі трохи позначало прохід, більшість пасажирів спала. Читали ще двоє – видно було це за світлом, що падало на них зверху. Дівчина теж ніби дрімала: згорнута книга лежала на колінах, і великий палець лівої руки був у ній закладкою. Голову дівчина повернула від Стаха – і волосся відкрило вушко, оголило край шиї. Особливе місце в жінок, що під вухом – оксамитово-ніжне, миле – дивлячись на яке, Стах завжди німіє, скоріше від розчулення, і серце його починало вириватися з грудей ...

Дівчина не спала. Стах бачив це по тому, як злегка здригалися повіки в тій особливій напрузі, яка не буває у людей, які сплять.

Але – як йому хотілося доторкнутися до неї, нахилитися над нею і... Ні, ні, ні... Треба заспокоїтися. Що тут такого. Чужа дівчина. Нехай і поруч. Чужа!.. Чужа?.. А що, якщо піддатися коливанню автобуса, дати волю своїй лівій нозі... і пригорнутися на мить до такої близької, такої доступної, такої звабливої ноги дівчини ...

І що йому так діалося коліно дівчини?.. Чим воно його приворожила? Що в ньому такого спокусливого? Близьке, доступне... Хіба що. Ну ти даєш! Доступне... А по морді не хотів? Але... Але – як безвольно погойдується нога дівчини, трохи відстаючи від похитування автобуса. І зупиняється в якомусь міліметрі від його ноги. Ще трохи, ще ... Допомогти? Ні, ні, ні...

Ніколи раніше не хотів Стах нічого подібного, хоча майже рік відкатав в «найсексуальніших у світі» – так писала одна газета – мінських автобусах і тролейбусах, вічно переповнених у «години пік». Людська хвиля часто прибавала-притискала його до дівочого тіла, але він намагався відсунутися, соромився, а тут... Скільки разів на таких ось нічних експресах він їхав разом з файними дівчатами, бувало й знайомими, але ніколи, ніколи не охоплювали його такі думки, таке невгамовне, нестерпне бажання.

Невже, невже прийшов його час?

Стах відкрив очі – обличчя дівчини порожівіло, покруглішало, ніби вона поправилася. Заснула, напевно, заснула ...

І тоді Стах зробив вигляд, що повертається до вікна. Незручно так, ніяково. І при повороті – мимоволі! – зовсім того не бажаючи, просто з необережності, зрушив своїм коліном ноги дівчини...

3в.

Прагнення самотності – психічна хвороба, ще не описана лікарями і не названа. НЕ фобія, а манія.

Але жага самотності ніколи не вважалася хворобою. Більше того, людей, які прагнули до самоти, називали мудрецьми. До них йшли за порадою.

Вони ховалися від усіх – у бочці, в печері, в скиті... щоб не бачити нікого, а наперед тих, хто набивався у співрозмовники, а то і в учні.

Їх потім зараховували в святі, а треба було просто вилікувати.

Хіба це нормально, коли людина цурається ближніх, уникає їх і врешті-решт захищається у своєму закутку, не їсть нічого, гниє живо, відмовляється від усього ... І він – мудрець?

Інші фобії і манії – хвороби, а за цю – в святі.

Однак, якби люди частіше прислухалися до слів таких «душевнихворих», скількох дурниць на землі вдалося б уникнути ...

І взагалі, чи є сьогодні абсолютно здорові люди. Психічно. Покажіть такого. Ви впевнені? То-то ж ...

Немає таких.

Погортайте підручник з психології, прочитайте список хвороб. Симптоми кількох десятків у вас є, а дві-три – в чистому вигляді. Боїтеся мишви – ви хвора людина. Любите мишву ... скаже більшість, що ви нормальний? Боїтеся висоти – у вас психічний розлад. Любите висоту – і ви герой! Чи герой? У вас елементарна манія. Ви маніак! Маніак висоти. Вам лікуватися треба, а ви – в льотчики ...

Боїтеся бути сміливим? Сміливість – зізнатися, що боязкий. Є страх зробити те, що хочеш, до чого прагнеш? Сміливість – домогтися свого ...

Хочеться доторкнутися до жінки. Вам це приємно. Тяга до протилежної статі? У лікарню! У клініку! У дурдом! До психіатра!

Все, що подобається вам, чого хочеться, що веде до насолоди – порок, розпуста ...

Всіх лікувати треба. Всіх до єдиного! Всім лікуватися треба. Починаючи з психіатрів ...

4а.

Перше кохання ... Що є «перша любов» і що є «любов» взагалі? Хтивість? Пристрасть? Обман, придуманий заради продовження роду?

Стахові здавалося – люди і народжуються вже закоханими. Що він міг би назвати своїм «першим коханням»? Точніше, кого? Матір – банально, не вірте, це інше ... А якщо ж у нього відбулося перше усвідомлення свого потягу до... Господи, як це погано звучить: «потяг до...».

Невже тоді, коли батько взяв його з собою в райцентр. Місто ... Його найбільше вразила кількість парканів – у «приватному секторі», біля ринку, вони були нескінченні ... Він взяв прутик, йшов поруч із батьком і тарабанив ним по штахетинах. І так зайнявся цим, що й не помітив, як йому назустріч іде, так само стукаючи по паркану, дівчинка. Вони зійшлися і зіткнулися лоб в лоб: вдарилися головами до гуль. Він витерпів, напевно, відчуваючи якусь свою провину, а дівчинка заплакала. Голосно, залилася сльозами. Рюмсаючи підняла ручки, коротенька сукеночка підтяглася, оголивши рожеві трусики ... Вона була миленька, адже чистенька і акуратненька. Він такою її запам'ятав... Мати дівчинки кинулася на нього з криком. І тоді він теж заплакав від болю.

Потім Стах чув, що це – доля, що, мовляв, та дівчинка повинна стати його дружиною... Невже і справді є «доля»?

Втім – про «першу любов». Садочка (дитячого), де, до речі, у більшості дітей якраз і прокидаються почуття, в їхньому селі, зрозуміло, не було. Однак мама з ним сидіти довго не могла: як там «декретна» відпустка, місяць – і в колгосп, на роботу: корівки зачекалися.

А тут бабуся, з якою залишила його мама, вирішила до сина в Карелію з'їздити. Так і залишилася там онуків доглядати. Мама попросила дивитися за ним сусідську дівчинку, вже школярку, Вальку. Він чомусь запам'ятав її тою, якою вона була тоді. Чому? Не знає. Але як якийсь символ – немає ідеалу, ні, – а просто символ жіночності або приналежності до жінок, запам'яталася. Це любов? А хто його знає ...

Так, його завжди, все свідоме життя, тягнуло до жінок. Свідоме? На сінокосі жінки в обід купалися голі (ось же, запам'яталося – перший еротичний «фільм») в річечці, його, малого, не соромлячись. І вже тоді він розумів якимось своїм розумінням, що є краса, і виділив серед оголених баб і дівчат найпривабливішу. І це була не його мама... Та тітка і справді була найкрасивішою в селі – він оцінив це, коли підріс, але вона так і залишилася самотньою...

Потім, згадується, причаївшись із сусідською Нінкою за хлівом, вони показували один одному, чим відрізняються. Чому це запам'яталося? Скоріше тому, що погано вони сховалися: бачив їх здалеку Сьомка-Гец, який довго з нього знущався-насміхався, кричав услід «наречений і наречена», а він соромився, червонів...

46.

Нічого не сталося. Грім не гримнув, блискавка не блиснула. Темрява не розступилася. І не засліпило ...

Але яка насолода пронизала все Стахове тіло... Очікувана, проте несподівано потужна.

Стах забув, де він. Треба було вже, як злодію, відсувати ногу, а він не зміг змусити себе зробити це. Д-е-р-е-в-а несуться уздовж д-о-р-о-г-и – побачив Стах затуманено-загостреним зором – миготять, часто, як ш-т-а-х-е-т-и-н-и, спалахують і потухають дорожні з н а к и... Але – потрібно повертатися в салон: хитрість не може тривати в-і-ч-н-о.

І він відірвався від тепла дівчини.

Вона, здається, нічого не відчула. Спить? Невже спить? Ага, спить... І тоді Стах також «заснув». І в «сні» легенько знову повернув свою ногу до ноги дівчини: коліно до коліна, потім ікри до ікри... Вона не ворухнулася. Стах сидів з закритими очима і ловив кайф, що нахлинув на нього. Йому хотілося, щоб цей стан тривав і тривав. Нескінченно. Йому хотілося більшого: пригорнутися до цієї милої дівчини всім тілом, або хоча б краєм... Ні, обійняти її, обійняти до грудей... Груди до грудей ... Але це було неможливо. І все ж точка зіткнення, піддаючись похитуванню автобуса, неминуча.

Вони «спали». Стах балдів. Він жив тепер тільки цим. Через дотик він відчував всю дівчину, він уже «обстежив» її. Побував закритими очима скрізь, де хотів. І готовий був заприсягтися, що вона не спить. Адже і її серце билось там, в нозі, і все частіше, частіше, частіше ... А, може, вона спить – засумнівався знову Стах. Невже спить? Невже вона не відчуває «контакту»? Невже їй не приємно? Невже їй до «ліхтаря»? Або їй теж хочеться цього?

Стах спробував (як же йому не хотілося того!) Трохи відхилити свою ногу (заради експерименту, звичайно, в такт автобусу), і йому здалося, дівоча нога хитнулася слідом ... Він повернув ногу назад і отримав ще більшу порцію насолоди, так як, здається, відчув «контакт». Знову відставив ногу (експериментатор, тьху його мати!). І тепер вже через напіврозплющені повіки побачив, як дівоча нога немов за магнітом похитнулася за його ... «Не спить», – вирішив він.

Скільки часу вони сиділи так – ловлячи насолоду від близькості одне одного, і тіла їхні потроху-потроху, як йому думалося, зовсім непомітно, злучалися ... І хто до кого присувався? Стах міг заприсягтися, що і вона теж ... Чи це він придумував собі виправдання, розуміючи, що займається не дуже пристойною справою. Але зупинитися не міг. Ніч ... Дорога ... Автобус гойдається, спокушає ... І одна самотність притискається до іншої, щоб хоч однієї самотності в світі стало менше.

Коли експрес під'їхав до першої своєї зупинки – підкотився під навіс і притих, то пасажери заворушилися, пішла метушня по салону: «Де це ми?», «Що за станція?», «Бобруйськ?», «Осиповичі?», «Скільки будемо стояти?» – «прокинулися» і Стах з дівчиною. Першою вона: він відчув, як холод оточує, огортає місце, де ще недавно було її тепло. І тоді «прокинувся» він. Глянув на дівчину. І побачив те, що хотів: йому здалося, що вона одними очима «посміхнулася» йому, як «подякувала», немов «схвалила». А що? А чому б і ні?

«Ви виходите? – запитав Стасик, і видав себе, своє хвилювання, бо язик неслухняно заплітався на цьому «ви-ви», – ні? Тоді дозвольте ... » Дівчина мовчки встала, пропустила його. Стах ковзнув очима по її чистому лобі, по густому волоссю, чутливим носом зловив запах – тонкий запах парфумів і жіночого тіла ... і вийшов у нічну прохолоду. Чоловіки і жінки розбрелися по платформі, курили, прогулювалися. Сонні, чимось незадоволені, сварливі. І Стах посміхнувся, дивлячись на них.

4в.

Скошена травинка стала сіном, сіно – молоком. Підігріте молоко врятувало людину від смерті ...

Нічого на світі немає випадкового.

Тимчасовість всього – ось що найбільше турбує. Адже тимчасовість, нанизана на випадок, робить все коротко-миттєвим, а довге продовжує до нескінченності.

Тільки сон лікує, розтягуючи в часі, віддаляючи від нас події і пригоди. І своє починає здаватися чужим.

Єдине, що потрібно людині, – спокій. Навіть у екстримі він шукає спокою: «а він, бунтівний, хоче бурі...» Ціле життя шукає, ніби не знаючи, що саме спокоєм все і закінчується.

Ніхто так швидко не віддаляється від вас, як ваші діти, так як ніхто не був так близько. Біль і насолода, страждання і щастя – речі настільки полярні, що сходяться на другому полюсі і зливаються в одне. Біль стає насолодою, мука – щастям. І навпаки.

Люди всьому заздять. Навіть чужій смерті. А самі чіпляються за життя до останнього.

Кажуть: звідти ще ніхто не повернувся. Сюди. Неправда – поверталися.

Хто, коли, де бачив цілком задоволеного собою, своєю долею? Ніхто, ніколи, ніде. Хоча, іноді, люди це невдоволення направляють на інших: поганий чоловік, кепська дружина – вони винні. Обман. І добре, якщо самообман.

Якщо Морфей випереджає Харона – життя дає нам надію прокинутися.

Все на світі глибоко особисте. Все в однині. Людина – сама відособлена, сама замкнута в собі істота з усіх стадних.

Ніхто не може побути в шкурі іншого. Людина – уявний світ, який є з його народженням і зникає з його смертю.

Але приходять сон. Сниться красиве і страшне, поки не прокинешся.

Здатність мріяти – останнє, що відрізняє людину від тварини. І перше, що зробило його людиною. Або мріє муха? А слон? Ведмідь? Дерево взимку?

Мало хто записує свої думки і майже ніхто не фіксує їх. А якщо хтось спробує зробити це – він жажнеться: скільки зла носить в собі людина. І як мало добра.

Життя коротке, і тільки самотність продовжує його: бере в кінці і приторочує в середині.

Самотність – це війна сірого з сірим, в якій перемагає сіре.

Все тимчасове – вічне. Все абсурдне – нелогічне. Потрібно тільки не лінуватися.

НЕ утомлюйтеся лікуватися сном. Адже саме уві сні ви відкриті для інших, що ви мали з іншими. Вдень ви – річ у собі. Ніхто не знає ваших думок, а чужі – ви самі вигадуете.

«У хороших думок – короткі штанці», «Де коротко – там і рветься», «Тихо сам з собою ... з цілим народом бесіду вести».

Погане – коротке – своє.

Гарне – довге ... в чужих руках ...

Щастя довгим не буває, як горе коротким.

Найдовше щастя може не дати щастя, а найдовше горе не бути горем. Не тому, що все відносно і залежить тільки від нашого сприйняття, а тому, що немає нічого вічного.

Крім самотності.

Людина – скошена травинка, яка думає, що вона думає.

5а.

Стах сидів за одною партою, за першою, біля столу вчительки, де сиділа найкраща дівчинка в класі.

Вона завжди була біля нього: піднімеш голову, і ось вона – ліворуч. Їх так посадили: хлопчики праворуч, дівчатка ліворуч.

Таня! Яке гарне ім'я! Він ніколи не думав, що звичайне ім'я може бути таким красивим. Йому хотілося повторювати і повторювати його. По дорозі додому, до свого села, на найтовщій березі Стах вирізав її ім'я і кожен раз проходив і милувався ним, нібито нею ...

Так, вона, Таня, а не сусідка Нінка, НЕ Валя, яка доглядала за ним малим, і навіть не мама, була його першим коханням. Це її ім'я ледь висвічується зараз на його лівій руці: якщо напружитися, якщо знати, можна і зараз ще скласти в букви сині крапочки наколки, невміло зроблені йому Сьомкою в четвертому класі. Він витримав біль, але наколка не вдалася ... Як і їхнє кохання. Адже він так і не зважився зізнатися їй. Хоча, здається, всі в класі, і вчителі також, знали про його небайдужість до Таньки. Знала і вона сама. Напевно, тому і уникала його. До речі, і перший портрет, який намалював він і по пам'яті, і з «натури» – був її. У профіль і трохи збоку – так, як бачив її в класі. Може, й малювати він почав у селі тому, що влітку нудьгував за нею, а «фотокартки» у нього не було.

У дев'ятий клас Таня не пішла: вступила до технікуму. Московський, продовольчий, де вчили на технологів, що роблять ковбаси. І все – зникла з його життя, як пропала ...

А те, що було в їхньому селі, ті ігри разом, та «дружба» – не були любов'ю. То був потяг, спрага, яка диктувалася природою, певна потреба, що хвилювало, не давало спокою. Від народження. І тільки.

Стаху було років вісім-дев'ять, коли він вперше побачив – «як це робиться».

Поруч із селом був ліс. Точніше, село підковою оточувало лісове болото, в якому майже завжди стояла, чавкаючи під ногами, вода. Посеред лісу був острівцево-галявинка: ще одне місце ігор дівчорі. Але – таємне. Тут була їхня «вишка» на дереві: своєрідний курінь, майже не видно від землі, споруджений на старій розлогій осіці невідомо ким і невідомо коли, проте щороку поновлялася. Там, в курені на дереві, грали вони в «очко» на гроші, що дорослі забороняли. Дівчаток туди з собою не брали ніколи, та вони й самі боялися ходити, оскільки на дерево треба було лізти по слизьких, зарослих і майже непомітних сходинках – гаках, знятих з телеграфних стовпів.

Одного разу йшли вони до своєї «вишки» і раптом почули на галявинці чийсь обережні голоси. Хлопці відразу зметикували, що відбувається щось таємне, заборонене. Затихли і стали підкрадатися.

Через вільхи, звідкись знизу, з високої трави, чувся тепер тільки жіночий голос, і по ньому кожен з них міг здогадатися, що там робиться. Жінка просила: «Досить ... Досить ...» – і відчайдушно стогнала. Чоловік мовчав і голосно, з хрипом ди-хав. Вони визирнули з-за дерева і спочатку побачили, як над травною піднімається і опускається голий біло-синій, з родимками посеред, зад. Злітає і з силою падає вниз. І тоді з трави чується стогін і прохання: «До-о-силь...».

Вишка була на краю галявини. Вони піднялися наверх. Звідси все було видно як на долоні, як на вистеленому зеленою скатертиною столі. Серця їх забилися ще швидше. Вони впізнали чоловіка – то був кульгавий Євген, невдаха, тухтій, який жив один, бо батьки померли, а дружиною не обзавівся. Впізнали і жінку – дівчину, ту саму Валю, яка колись опікала Стаха ... І як вона могла?

Скільки їх було в тому курені? П'ятеро ... не більше. Стах був найменшим. І всі, дивлячись на це «кіно», як по команді, засунули руки в штани. А він посоромився: там була Валя ...

Однак на галявинці щось трапилося. Схопився на коліна Євген. Присів над Валею. «Що, що з тобою?» – запитував. Валя нібито заснула. «Знепритомніла...» – прошепотів хтось із хлопців. Євген підтягнув штани і, тримаючи їх у руках, покульгав по стежці до села. «По воду побіг ...» – знову сказав хтось. А на галявині лежала гола, розхристана дівчина. Євген навіть не накрив її – так і залишив ... І найстарший з них – Сьомка – нічого не кажучи, зііз з вишки, підбіг і ліг на Валю. Лежав і посмикував, всіма м'язами майже, як Євген, тільки якось коротко і швидко, а над ним стояв його брат Івута і нив-просив: «Ну злазь вже, дай і мені спробувати... Дай і мені...» Сьомка мимоволі встав, і до Валі припав Івута. Потім Віталій ... Стах соромився спостерігати за цим. Йому хотілося втекти, щоб не робити те, що і хлопці, адже відмовитися перед ними він не зміг би. Але він чекав черги ... Ч-е-к-а-в ч-е-р-г-и, не знаючи, куди подіти очі. І тут з боку стежки почувся шурхіт ніг і шум: хтось біг, поспішав. «Кульгавий», – крикнув Сьомка, і вони кинулися до кушів...

З лісу Євген і Валя виходили поодиночі. Спочатку Валя – вони спостерігали за цим здалеку – невпевнено, похитуючись, ніби п'яна, обережно обмацуючи ногами землю, а потім Євген – озираючись, як щось вкрав, і спішно-радісно, жваво: топ-топ бігом ...

А Стаху, між іншим, здалося, що Валя прийшла в себе ще до того, як на неї ліг Сьомка, проте вдала, що непритомна... Чого боялася? Головне – кого?

56.

Дівчина дружелюбно посміхнулася Стахові, коли він повернувся до свого місця. Пропустила до вікна (знову запах волосся, тіла: аромат!). Запитала:

– Холодно?

– Не сказав би. Але зірки на небі не видно жодної. Під ранок тут буде дощ.

– Ти фенолог чи просто спостережлива людина?

– Ні, я захоплююся астрономією і дуже шкодую, коли хмари закривають зірки.

– Отже, ти дуже мрійлива людина, любиш мріяти, заради цього уві сні літаєш ...

– Літаю («Що за натяк на сон?» – подумав Стах), а ви що – професійна ворожка? – йому не сподобалася непередбачувана напористість, наступальність дівчини. Він помітив, як легко, відразу вона перейшла на «ти», і в його «ви» теж був прихований виклик. Дівчина ніяк не зреагувала, а тільки знову співчутливо-привітно усміхнулася:

– Я трішки психолог, без п'яти хвилин – дипломований, а значить, ще не професіонал, проте вже не любитель ... Можу і поворожити – давайте руку ...

– Завтра ... – вийшло грубувато, хоча Стах і використовував свій давній жарт, адже ніякого «завтра» у них з дівчиною бути не могло, – ви студентка?

– Потім про це ... А гадати, до речі, можна по обличчю – за носом, губами, лобом, за вухами, очима ... За фігурою, за манерою триматися, по голосу ... а не тільки по руці. Ось я можу сказати про тебе, що ти недавній селянин. Студент. Курс так другий ... – вона кокетливо поглянула Стахові в очі: так? Стах не зауважив, що оцінив це. – Відмінник, людина творча, тому не з політеху, не з наргоспу ... Філолог – можливо. Вірші, принаймні, пишеш. Їдеш на канікули до батьків ...

– Та й я можу поворожити – ви міська, з інтелігентної родини, маєте нареченого ... – він не втримався, посміхнувся, дивлячись, як уважно вона слухає: – Вибачте, несу якийсь нісенітницю ...

– Ні, чому ж, цікаво, – вона вимкнула світло над собою і в напівтемряві стала ще більш красивою і бажаною. Книга лежала на колінах згорнута, і вона повільно погладжувала її рукою, двома пальцями, уздовж корінця: вгору-вниз, вгору-вниз ... Стах тільки тепер помітив, що вони намагаються говорити напівпошепки, щоб не заважати пасажирам-сусідам спати. І це надавало їхній бесіді додаткову щирість, і навіть інтимність.

– Я не психолог і тим більше не ворожка, – сказав Стах, дивлячись дівчині в очі і дивуючись своїй раптовій сміливості, – але бачу, що вам, як і мені, не спиться. Дорога у нас далека, так чому б нам, землякам, НЕ познайомитися ближче ... Адже вгадати, як вас звати, я не беруся. І вам вгадувати не раджу.

– Добре, але перейдемо на «ти» ... Іра, – і дівчина простягнула Стаху свою маленьку долоньку.

5в.

Бути смішним не смішно.

Стах жив у гуртожитку в одній кімнаті зі старшокурсником-клоуном, який говорив, що любити бачити, як з нього сміються.

«Якщо ти на сцені?» – запитував Стах. «Ні, завжди», – відповідав клоун. «Адже ти вважаєш, що тебе впізнають і сміються з того, сценічного, як з Нікуліна?». До речі, прізвище хлопця-клоуна і було Нікулін, а він змінив його на незрозумілий псевдонім «Пісочний» (в костюмі такого кольору виступів). «Ні, я завжди свідомо чи підсвідомо, скрізь: вдома, в автобусі, на людях, роблю так, щоб було смішно. Купую хліб, беру з рук продавщиці і випускаю його на стіл так, щоб вона спочатку скрикнула у відчайдушному переляку, а потім посміялася ... Я народився таким. Я люблю, коли з мене сміються». «А якщо ти не робиш навмисно смішно, а навпаки говориш щось серйозно, а з тебе все одно сміються, тебе це не дратує? Тобі це теж приємно?» Клоун хотів відповісти: «Так!», але раптом задумався і сказав – не зрозумієш всерйоз чи жартома: «Мені ніколи не стати президентом країни. Я сам себе обмежив ...»

Життя називають цирком. Але цирк життям – не вирішується.

Людину називають клоуном. А клоуна – людиною? Це мається на увазі, мається на увазі ...

Стаху здавалося, що немає обмежень на професію. І хороший клоун може стати хорошим президентом.

Але поганий – ніколи. Зате поганий президент може бути хорошим клоуном. А хороший – ніколи.

Хороший клоун завжди серед друзів. А як самотньо поганому президенту! Навколо нього тисячі людей, які вміють заглядати в рот, виконувати будь-яку примху, а йому – хріново, а йому – самотньо ...

І тоді він бере гармошку, закривається в своєму величезному кабінеті, грає і співає в самотньому розпачі на весь голос ...

6а.

Влітку, між дев'ятим і десятим класом, Стах вперше всерйоз провів дівчину додому. І потім з місяць «ходив» з нею. Так, це називалося:

«Ти з ким ходиш?», А не «дружиш» ... Майже місяць, поки жила вона в селі у бабусі. Дівчина була старшою за нього і вже вчилася в якомусь училищі, але дрібніший статурою і зростом Стах мав вигляд дорослішого і за її міських однокурсників.

Взагалі Стаху було важкувато знайомитися з дівчатами. Адже яким несільським він був. Ненормальним. Адже який же нормальний селянин буде цілий вечір дівчині про зірки розповідати і руками, замість того, щоб обіймати її, показувати, де обидві Ведмедиці, а де Кассіопея ... Це він потім зрозумів, що хоча жінки і люблять вухами, але чути вони хочуть інше, і його «ерудиція» і «вихованість» повинні бути поставлені на службу певним умислам. Йому треба було бути «простим» сільським хлопцем і не «випендрюватися» навіть на першому курсі, а не те що в селі ...

Стах бачив, що міські дівчата вибирають не за розумом, а навпаки: чим нахабніший і дурніший хлопець, чим швидше він починає «розпускати» руки, тим більше у нього шансів. Він бачив, що вони не «дури набиті», проте з великим захопленням

слухали брехню чергового Сьомки, який хвалився тим, як учора на тракторі гаяв переляканих курей і гусей в сусідньому селі, а одному гусаку проїхав прямо по довгезній шії. При цьому Сьомка намагався говорити російською, хоча сам у своєму ПеТеУ тільки «так» і «ні» говорити навчився.

Стах же ніколи, принципово, не «ламав» мову перед дівчатами, завжди говорив по-своєму, хоча російську мову знав досконало, принаймні, коли влітку їздив до дядька в Карелію, там у нього акценту і не помічали ... Стах ріс у той час, коли в білоруських селах жінок ще поважали і цінували, возвеличували і надавали перевагу. Але часи змінювалися і мінялися прямо на його очах. І винними в тих змінах були і самі жінки, які хотіли бути (здаватися?) більш незалежними. Стах бачив, що в Сьомкових розповідях найцікавіше дівчатам було те, що він при цьому руками своїми лазив всюди, де можна і не можна ...

Стах же, навіть якщо залишався з дівчиною наодинці, боявся обійняти її, а не те що поцілувати.

Ту дівчину, петеушницю, називали Ірка... Теж, до речі, Іра. Буває ж таке, що по життю супроводжують жінки з одним і тим же ім'ям. (Це потім його вчив старшокурсник-клоун, що коханку треба вибирати за ім'ям дружини: тоді в ліжку не помилишся ...) Ірка мужньо, щовечора, виходила з ним кілька тижнів – щонайбільше – за руку потриматися та в очі позазирати – слухаючи розповіді про зірки, про цікаве сільське життя, про смішні випадки зі Стахового такого короткого досвіду... і нарешті не витримала і сказала йому на прощання: «Ти мені подобаєшся...». Для нього це було несподівано, але не здивувало: а як же інакше, якщо вони стільки часу «ходять»... І вона йому теж подобається... Вони стояли біля двору її бабусі, і він мовчки кліпав на Ірку, не випускаючи її руки, стискаючи їх все сильніше і сильніше. І тоді вона звільнила руки, притиснула його до себе і поцілувала. Легко торкнулася сухими губами. У тиші почулося: «По-о-о...» – чмокнула її губи... Цілуючи, Ірка вколола-торкнулася його пружними в ліфчику пагорбами своїх грудей, і він мало не зомлів від цього дотику. А вона прошепотіла: «Прощай...», і побігла додому.

66.

Отож вона назвалася Іриною. Він – Стах («Яке незвичайне ім'я!» – Короткевича, мабуть, не читала). Вона їхала провідати бабусю, у якої колись жила щоліта. Село неї було далеченько від його – в іншому районі. І бачиться вони раніше не могли. Проводжав її наречений, з яким вона заручилася, і в липні буде весілля. Іра і дійсно студентка – перейшла на останній курс. Вчитися не любить. Вважає, що вся кар'єра для жінки – вдало вийти заміж. Розумно. Вигідно. Майбутній чоловік – син дипломата і сам стане дипломатом ... Стах слухав її і відразу забував, що вона говорить, бо слова зараз нічого не значили. Він не помітив, як її руки опинилися в його. Він тримав їх – маленькі, тендітні, теплі – і не міг натриматися. Він любив її – так, любив, хіба для цього потрібно багато часу? – Цю чужу жінку. Він полюбив її з першого погляду, ще там, на пероні, коли проходив повз них з хлопцем в автобус. Він тонував зараз в її блискучих, вологих, великих очах, в яких пробігало світло одиничних зустрічних машин. Стах підніс її руки до губ і поцілував. Він дивувався собі: раніше ніколи не зміг би зважитися на таку сміливість. Іра найжачилася – стрепенулася так непомітно, ніби невидима хвиля пробігла по її тілу – але руки не забирила. І Стах відчув себе зовсім хлопчиком у порівнянні з цією жінкою, з цією левицею,

яка в будь-який момент може його розірвати на шматки, може підняти, підняти, а може опустити, викинути, зруйнувати, знищити... Стах розумів, що і вона це знає, що його доля, його майбутнє зараз у цих маленьких руках, які він тримає в своїх. Вона вже відчула, що може диктувати йому умови, і їй це сподобалося: чому б не пограти з недосвідченим селючком... Ніч, глуха ніч. Їх двоє. Він болісно горить, палає. Люди навколо для неї – не більше ніж манекени, антураж... Чують їхній шепіт – ну і що, вийдуть на своїй зупинці і забудуть. Він же їх взагалі не помічає. Милій, наївний сільський хлопчисько, який, напевно, в житті ще нічого не бачив, тільки що вирвався у світ зі свого селища... Чому б не завести його... Тим більше, що ніч, сумно і спати не хочеться; тим більше, що в будь-який момент гру цю можна перервати...

Стаха приворожила ця жінка, як ніхто раніше, він не володів собою, не міг зупинити себе, ніби й справді прийшов його час. Вона була так близько і здавалася такою доступною. Йому хотілося більшого і більшого ... Він закохано дивився в її очі, і вона розуміла, що це не акторство, не гра, що це чесно, що і в неї, напевно, такого ще не було і навряд чи колись буде ... І вона теж мовчки, трохи стомлено, дивилася в його очі, які дивилися широко-широко ... Трохи стомлено дивилася, але начебто дозволяючи-заохочуючи... Принаймні, Стахові так здалося. Він підсунувся до неї ближче, відчув її тіло – вона знову стрепенулася, затремтіла, чуттєво напружилася, як волосінь, коли риба рухає наживку... Очі її ще більше заблищали, вкрилися туманом ... Забажай? Бажанням? Пристрастю?.. Стах не думав про це. Він думав тільки: «Яка ж ти гарна, Іринка...», і через паузу: «Як же я тебе хочу...»

Іра раптом забрала в нього свої руки, відсунулася на край стільця, грубувати відштовхнула від себе – і наполегливо, протяжно, немов змія в мультику, прошепотіла: «Спи-и-и!» Стах не здивувався цієї несподіваної перерви. Зі свого невеликого досвіду він знав, що це своєрідний лакмусовий папірець: перевірка чоловіка на міцність, що це і є дозвіл жінки йти далі, переступати межу ... Він ніжно обхопив її голову, повернув до себе і поцілував гарячими губами в щок, в губи, в щок, у вушко, вушко, вушко ... Жадібно, по-дорослому, як не цілував ще нікого.

– Спи-и, спи-и, – шепотіла вона, і дихання її збивалося, – спи-и ..., – адже губи не слухалися її і ловили його, – спи-и ..., – і груди скажено, відчайдушно піднімалися, – спи-и ...

бв.

Насолода – це самообман.

І любов – самообман.

Будь-яке прагнення шукати насолоду – хвороба. Але будь-яке прагнення насолодитися є нормальне явище, незалежно від того, яким чином ця насолода дається. Немає нічого забороненого. Як можна заборонити те, від чого людині добре? Головне, щоб при цьому було добре кожному окремо і всім разом. І ніякого насильства. Ніхто. Ніколи. Все тільки за згодою.

І тоді будь-які способи і будь-які варіанти отримання насолоди допустимі. Різностатеві, одностатеві, колективні ...

Тільки – ні краплі примусу, знущань, насильства, обману, хитрощів. Все за доброю згодою: «Тобі «колесо» і мені «колесо»...

Вам добре? Ну так – «вперед».

Стаха ж цікавили виключно жінки. Його влаштовував тільки один варіант: чоловік + жінка. Він шукав його. І це було єдине, що життя могло протиставити його самоті. Жінка не давала йому бути самотнім. Єдиним – так, але не самотнім ... Жінки – ось що врешті-решт розбивало його уявлення про самотність. Поки є жінки – він не самотній ...

І тягнеться безперервна самотність до іншої. І разом їм добре.

Жінці добре – поки добре, поки йде «процес тертя». Чоловіку добре – поки не виштовхне із себе насіння. Жінка схопить імпульс найвищої насолоди і знову повертається до колишнього – до звичайно-добре. І так до нескінченності. І в будь-який момент цього блага вона може відштовхнути чоловіка, встати, обсмикнути спідницю, поправити зачіску, підфарбувати губи, і як ні в чому не було піти ...

Жінка може не помітити «розриву», перейти від стану тертя до стану спокою майже миттєво. Також легко вона може підняти спідничку, розімкнути ноги і бути готовою прийняти порцію насолоди...

Жінка більш досконала істота, ніж чоловік, адже менш тонко організована.

Жінка самотня завжди. І до того, і після. Самотня і нещасна. Обдурена сама собою. І найбільш самотня вона якраз тоді, коли носить в собі друге – нове – життя ...

Чоловік же не заспокоїться, поки не викине із себе насіння. Він буде жадливо страждати, якщо це не трапиться, поки це не станеться. А якщо все відбудеться – передчасне розслаблення, млявість, сонливість, байдужість і думка: навіщо ... У одного буває так після першого разу, у другого нехай і – десятого ... Але буває обов'язково. Знову чоловіка охоплює самотність. Ще більше, ніж до того. І почуття провини. Без вини винного ...

Не тому, що Бог вигнав Адама з раю після першого, найпершого, пізнання жінки.

7а.

Наступного разу Ірка вчила Стаха цілуватися. Ніч була не по-літньому чорною і яскраво-зірковою. Ніби дослідники поцілунків над головою висіли сузір'я Ліри і Вега, які були надто вражені, найбільше зіркове око, що бачать все, величезне, як срібний рубль, як насолода, як щастя, ніколи відчуте ним у такій кількості.

Було хвилювання, був мандраж, був, нарешті, сором. Але тільки спочатку. Потім все забулося. З жорсткої лави вони впали на м'яку, холодну, ще на росяну траву, каталися по ній і Стах, коли був знизу, і коли широко відкривав очі, бачив тільки величезну Вегу, що безсоромно заглядала прямо в його нутро. Величезна, як сонце, Вега – символ його щастя. Перший поцілунок: поема і незакінчений, зіжмаканий віршик – разом... Губи не слухаються, губи дерев'яні, губи нічого не вміють, губи сухі-сухі, гарячі-гарячі ...

Ірка була несхожою на себе. Нестримною, левицею, шаленою ... Вона буквально упивалася, усмоктувалася у нього, розсовувала язиком губи, тремтіла в руках, билася, як риба ... Потім вгамовувалася і, лежачи під ним, вчила, як цілуватися «пошкільному» – цнотливо ... «як чоловік з дружиною»... «як з коханцем» ... просто – «взасос». Потім по «Камасутрі» – поцілунок «легкий»... «повітряний» ... «трепетний»... Він не дивувався – звідки вона це знає, він не думав ні про що, він бачив тільки її, навіть нічого не бачачи...

Темрява – очі закривати не треба, а очі закриваються самі і шастають по твоєму нутру і дивуються, не впізнаючи тебе...

Гарячі губи, гаряче дихання, гаряче тіло... Гарячі зірки, гаряча трава, гаряча ніч ... Така коротка літня ніч. Запалився схід, позначилися на ньому тіні хмарок, давно співають півні: голосно-голосно... Сонце встигло обігнати землю і до нас повернулося. Якби ти ще хоч на трохи затрималася... Але – час прощатися, час іти додому. Заціловані губи – горять. Ободок червоний навколо них – палає. У Ірки, звичайно ж, і в нього. Сором'язливе «прощавай», «до вечора» ...

Ранок холодить мокрі штани: Стах так і не «взяв» її – забув, зацілувався... Нічого, буде новий вечір. Тепер – буде ...

Щастя – хіба можна заховати його від матері, яка вже не спить, збирається йти доїти корову:

– Де ти до самого ранку гуляв? – буркотіла.

Де-де... Ніде-е ... Опустивши очі, закривши обличчя, мовчки – в ліжку.

Спати... Але хіба тут заснеш...

76.

Спати?

Що ти говориш, який сон, коли поруч, в лічених міліметрах, таке бажане, очікуване ... Ірина відповідала на поцілунки – часом мляво, то пристрасно ... Але завищали гальма, автобус похитнувся на різкому повороті і повільно підкотився під навіс чергової автостанції. Пасажири заворушилися, і Стах, не маючи сил залишатися в салоні, вийшов на вулицю, на прохолоду, щоб трохи охолонути.

Він виріс в таких умовах, що жінки здавалися йому божественними створіннями: чим чистіша, тим святіша. Він обоюнував жінку. Так його виховували. Хіба можна таку слабку і таку ніжну істоту ображати? Насильно домагатися від неї чогось? Виявляється, можна. Іноді вона і сама того хоче. І підштовхує, спокушає чоловіка. Жінки – найбільші зрадники. Ось і ця: пару годин тому тулилася до свого нареченого, з яким через три тижні весілля, а тепер цілується з першим зустрічним, з чужим, абсолютно невідомим, незнайомим, випадковою людиною ... Пси-хо-лог називається ... Як так може бути? Як можна всім їм після цього вірити?

Разом зі Стахом із автобуса вийшов тільки один чоловік років сорока – стояв біля дверей, кури в жадібно, взятяжку, але без поспіху. Решта пасажирів спали або сонно визирали у вікна і пересмикували плечима від уявного холоду. Стах підійшов до чоловіка і попросив сигаретку. Той нехотя поліз у кишеню теніски, дістав пачку, заглянув в неї і сказав: «Остання ... А останню ...», – Стах, не дослухавши його, він і не хотів курити, не вмів, і не кури в ніколи, крім одного випадку у першому класі, коли вони з другом купили в магазині на зекономлені десять копійок пачку «Паміру» – обдурили продавщицю: «батько попросив» – і викурили всю після школи в палісаднику. Він пам'ятає, як приплентався додому, кинув ранець, заліз на піч, де завжди по осені висіла цибуля, з'їв одну – щоб мама запаху не відчула – і відключився: все, більше нічого не пам'ятає. І після цього він ніколи не пробував курити. Від однієї думки про це до горла підкочував неприємний комок і йому ставало противно. А тепер ось – закури в би. Так – немає...

Так, він зараз повернеться в автобус до Іри. Вона чекає його. Зізнається собі в тому чи ні, але – чекає. Трохи нахабства – і її можна брати голими руками, трохи нахабства – і вона твоя. Або – ти її. Не треба скидати цього з рахунку. Вона – левиця. Вона – господиня: цариця... Тільки – ніяких сумнівів, ніяких коливань. Всі ці левиці

– просто кішки, ласкаві кішечки. Неприступно-доступні. Фортеці з височенними стінами і розкритими навстіж воротами. Не кидайся, не лїзь на стїни, зайди в двері...

Але – втратити невинність в автобусі, в антисанітарних умовах...

В автобусі, що мчить зі швидкістю сто кілометрів на годину...

Романтика...

З цією красивенькою сучкою...

Хоч би й під парканом...

7в.

Кладовища починаються з одного хреста. Першого. Єдиного. Одиначного. Але у них ще все життя попереду. І будуть вони густими від хрестів і тісними від свіжих могил. Будуть.

А чи бачили ви кладовище померлих?

Жахлива явище.

Так буває, коли спочатку помирає село, з якого на цей цвинтар людей везли спочивати.

Молодь село покидає, залишаються тільки старі, які нібито за певною чергою, поступово, перебираються під руді сосни сусідніх могил. І тоді кладовище, зі свіжими могилами, з доглянутими родичами могилами, здаються більш живими, ніж село, де давно нахилилися, обросли мохом плоти, де постаріла вулиця, де заростають стежки до колодязів, де обсіпаються і гниють не зібрані ніким яблука і груші в садах, де дичавіють залишені господарями на голодну смерть кішки і собаки ...

А чи бачили ви, як помирають чорнобильські села? Ні, не ті, де викопали величезні ями і зрушили в них будинки бульдозерами. А ті, що залишилися за колючим дротом на радість мародерам, черговим міліціантам, зекам-втікачам, бомжам, і просто забутих Богом людям.

Господарі думали, що повернуться сюди через день, тиждень, місяць – так їм пояснювали. Закрили будинки зі звичайним скарбом на замки, а з собою взяли тільки документи ...

За перший рік позаростали бур'янами не засаджені по весні городи – «сотки». Вікна в будинках вибиті, вирвані «з м'ясом» замки. Із кімнат винесене все: телевізори, холодильники, столи, ліжка ... і вивезено кудись – в «чисту зону», кимось – тими ж міліціонерами, мародерами, бомжами ... З'їдені всі припаси, що залишили господарі, – картопля, зерно, сало ... У пошуках прихованого самогону зламані підлоги ...

За другий рік в садибах заросли всі стежки до сараїв, до льохів, до бань ... Трава тісно обступила асфальт, що покладений посеред вулиці. З деяких будинків уже знято – тими ж людьми: дійшли руки – і пропито шифер, провалився дах, обсіпалися від вогкості стелі, розвалилися печі, грубки ...

За третій рік чагарник, якого минулого року ще не було видно з високої трави, починає стирчати поверх неї і переходить в свій переможний наступ від парканів до будинків і доріг. Стовпи, як знаки оклику, чорніють вздовж вулиці – дріт з них знятий і пропитий також. Вітер гуляє в розчинених будинках без рам, без дверей, дощ заливає їх, сніг засипає їх ...

Людяма сюди вже можна не повертатися – краще будуватися на новому місці. І добре ще, якщо сухим літом не прокотиться пущений чиясь злою рукою (а може, і благоволінням,

бо немає сил дивитися, як розкладається і руйнується – помирає – село) сліпа і нещадна пожежа – тоді залишаються тут тільки почорнілі цегляні стіни і труби.

Втім, час неблаганний, і – одні цегляні стіни і труби залишаться тут через п'ятнадцять років. Зруби зсунуться вниз, згниють, зітліють без нагляду, молоді деревця тісно оточать колишні гніздівля, і тільки цегла крізь них червоніє, як кров, тільки глина біліє, як бинти на місці ран недавнього поселення. По асфальтованій дорозі, оброслій кущами і якісними деревцями акації можна заїхати або зайти глибоко у вимерле село, а звернути на неасфальтований провулок, по якому ходили колись люди, на якому гралася в піску дітвора, вже не можна – його немає ...

8а.

Справедливість і правда, честь і совість – для Стаха були не просто словами, а сенсом життя. І поки він був маленьким, поки він жив у селі, йому вдавалося не тільки самому не зраджувати цим принципам, а й вимагати того від інших. Дорослі «підігрували» йому, і до пори до часу він не бачив, не вмів бачити обману, хитрості, жадібності, зради. Він вірив всім. І тільки пізніше почав розуміти свою наївність, свою піонерсько-комсомольську щирість, що не схожий цим до інших і що йому важко буде жити правильно в цьому неправильному світі.

Перше розчарування, перший обман, зрозумілий Стахом – запам'ятався. Дядя Вітя пообіцяв, що візьме його на риболовлю. Він сам напросився, і дядько сказав: «Йди поспи, а я тебе рано розбуджу». Стах повірив і заснув. А прокинувся, коли вже зійшло сонце. Зрозумів, що його під-ма-ну-ли, і заплакав.

Але це був ще не обман, хоча Стах сильно переживав. Обмани і зради були потім, попереду. Друзів і... жінок... – тих, від кого цього не чекаєш ...

Тим ранком, після тієї ночі поцілунків, Стах так і не заснув. Провалився в ліжку кілька годин з неспокійним серцем, з образом Ірки в очах: зімкнув повіки – і ось вона, тут ... Жадібні губи, трепетне тіло... Хіба заснеш?

Піднявся, поїв, в будинок зайшла мати:

– Гуляєш цілими днями, – пробурчала вона, він промовчав, ніби винуватий, хоча це було не так, – а в кролів їсти нема нічого: ні травинки. Клітки гризуть ...

Стах взяв серп, мішок, сів на велосипед і поїхав в колгоспний сад. Там під яблунями і грушами росла висока, соковита, яскраво-зелена трава, яку дуже любили кролики. Жати серпом її не заборонялося – сторож за це не ганяв. Стах від'їхав від дороги метрів сто, вибрав містечко з невитоптаною травою, присів і почав неспішно жати ...

Залишалося тільки зібрати в мішок купки стиснутої трави, коли це по дорозі, що веде через сад, пропилив колгоспний «газик». Об'їхав навколо і зупинився з іншого боку, якраз навпроти Стаха. З «газика» виліз веселий, збуджений парторг. Стах хоча і знав, що траву не краде, затаївся, приліг за бугром, принишк. Парторг, до речі, дуже негарний чоловік – бувають же такі! До того ж з пошкодженим, примруженим трохи оком і від того перекошеним на бік: ніби зім'ятим, і кривим носом – Квазімодо! – Стах це неподобство головуючого мимоволі знову собі відзначив, поки той поспішно обходить «газик» спереду. Оббіг, відчинив двері, і з машини вийшла ... Ірка. Парторг, артистично підібгавши одну ногу, відставив другу, подав їй руку, як пані в кіно, вона розсміялася, пустотливо притулилася плечем до його грудей ...

Подальше Стах пам'ятає, як крізь сон. Парторг з Іркою пройшли в його бік і зупинилися на півдорозі під розлогою яблунею. Парторг дістав з однієї кишені піджака

пляшку горілки, з іншого – якусь закуску: плавлений сирок, печиво, цукерки... і кинув піджак під ноги, на траву. Виглядало це гидкувато: їжа з кишень... Ірка сіла на піджак. Зойкнула і з реготом дістала з-під себе зелене яблуко, жбурнула його у бік Стаха. Парторг зубами відкоркував пляшку, і вони випили. З горла. Ірка перша. Смачно-смачно (!!!) поцілувалися. Парторг витер заслинені губи і знову підтягнув до себе Ірку.

Були ще якісь жарти і сміх, як прелюдія, розбавлені допиванням горілки, – а потім парторг повалив Ірку на траву, заліз на неї, дряпаючи приступ товстими пальцями по плечах, грудях, стегнах ... А потім. .. вони каталися по траві під яблунею з вереском і стогонами, і то парторг був нагорі, то Ірка ... Стах згадав недавню ніч, і його мало не знудило ...

Приголомшений, спантеличений, засліплений, він долежав в траві до самого кінця – аж поки вони, сміючись, не сіли в «газик» і не поїхали. В його очах назавжди залишився рух Ірки: двома руками вона обсмикує – після того! – коротке своє плаття: двома руками діловито смикає нижче і нижче, а зім'ята сукня не слухається...

Стах зібрав скошену траву – мішок був не повний, не вистачило якоїсь жмені. Він ухопив рукою пучок трави, різонув серпом щосили – і закричав від болю: мізинець, на самому згині його, було поранено серпом до кістки. За секунду забіліло м'ясо, кістка, а потім бризнула гаряча, червоно-чорна кров. Стах затиснув палець рукою і заплакав.

Сльози лилися струмком. Не від болю. Від образи. І не було тепер нікого поруч з ним, хто б заспокоїв, пояснив, що нічого не сталося, що це ніяка не зрада, що це і є життя...

86.

Тільки ніяких сумнівів, ніяких коливань. Досить... Досить... Досить... Досить...

Ірина чекала його з веселими очима. Напевно, і в неї був час подумати. І дійсно – якщо відкинути всі його вигадки: яка вона гарна! Особливо зараз, в напівтемряві. Як горять її очі, блищать бажанням...

Стахові захотілося їх запам'ятати, сфотографувати, щоб потім намалювати... Він посміхнувся у відповідь – одними губами легко, широко, заспокоїливо...

Автобус рушив.

Тільки не треба слів... Не треба слів!

... Маленька рука потягнулася до блискавки на Стахових джинсах, гудзик розстібнувся сам...

8в.

Смерть хотіла одружити Стаха на собі. Але до того – дати постраждати непізнанням жінки. Щоб стати першою.

З дитинства він відчував, що доля готує його до самотності. І як міг чинив опір тому. Смерть не врахувала це. Вона й подумати не могла, що в його кволому тільки оселився такий сильний дух. Треба було не давати йому шансу, не залишати його жити, а забрати собі ще тоді, коли три доби він лежав у комі з переламаними ногами і ребрами після того, як Сьомка-Гец зіштовхнув його вниз з дев'ятиметрової висоти тієї самої вишки. Але йому виповнилося всього десять, і їй захотілося трохи підростити його ...

А потім вона зі сміхом зауважила, як хапається він за своє життя, не усвідомлюючи, що його земне існування можна назвати хіба суцільною мукою, а щастя уявним і придуманим. І вона вирішила провчити його, познущатися хоча б тим, що потримати якнайдовше в цьому хворому тільці. Вона думала – Стах порозумнішає, побачить, що крім болю і страждань нічого немає. І сам попроситься до неї: кине мотузку за гак над люстрою і повисне, буде теліпати ногами в повітрі і благодіяти їй забрати його. Однак час ішов, а він підіймався і чіплявся за життя, дорослішав, старів і до неї не поспішав. Більше того, вивчився на художника, потім одружився на звичайній земній жінці і... його насіння дало сходо...

І тоді вона зрозуміла, що обдурена, прогадала, що він перехитрив її, і вночі, уві сні, прийшла до нього, але не бабусею з косою, як малюють погані художники, а красивою жінкою, яку ті ж художники можуть назвати музою.

І тоді Стах усвідомив, що живе не так, не заради тієї мети, з якою прийшов на Землю, що прорахувався. Він терпів страждання, він пручався смерті, а вона – перехитрила його, підкинувши спокусу у вигляді любові, в образі земних жінок ... Він пручався самоті, але чи варто було робити це тільки заради одного: упродовж життя заради родоуду? Адже... Адже... платою за це може стати його творча нікчемність і незатребуваність. Тому що він раптом серед ночі усвідомив, що живе марно, Генієм йому не бути... Адже геній – це пустоцвіт. Геній – це красива квітка, яка яскраво квітне, однак не дає плодів. Геній – засохла гілка на дереві родоуду. Геній не дає продовження: він – вінець.

Інакше він не геній.

«А Толстой!» – хапався Стах за соломину. «А хто сказав, що Толстой – геній...», – заспокоїла його смерть-муза.

«У мене ж дочка, у мене немає сина, немає продовження ...» – в розпачі вигукнув він. «Тим гірше для тебе...» – відповіла смерть і зникла.

Стах прокинувся. Поруч спала дружина – все його багатство, все його надбання ... А ще у нього є робота – улюблена робота, є картини. Картини ... Кому потрібна його мазанина...

У нього був шанс, а він втратив його. Він хотів бути, як усі, і став таким: розчинився серед інших.

Але – він боявся самотності і переміг її. Він домігся свого: змінив долю. А хіба цього замало, хіба кожному це дано?

«Уміють люди придумувати собі виправдання», – смерть дивилася на Стаха – маленького і зневіреного, приголомшена посеред ліжка і ночі, і їй було шкода його. Тільки тепер вона зрозуміла, що прогадала, залишивши його, але пораділа, що не помилилася в ньому. Тільки зараз вона усвідомила, яке значення він надавав своєму нічному малюванню, і посміхнулася: вона домоглася свого – він так і залишився самотнім. Нічий тут, чужим всім. І цій жінці поруч, і тій дівчинці в сусідній кімнаті, і тим людям, що за стінами будинку, в майстернях, на виставках, у журналах ... Він ще зрозуміє це. Жахнеться... І воздасться нею...

Воздасться...

Частина друга

ДОЛЯ, АБО ОКТАВА ПІЗНАННЯ

*«Я і душа під ношею важкою
Ступали поруч, як вали в ярмі ...»*

Данте. «Божественна комедія» – «Чистилище»

У акуратньому скверу поблизу вокзалу екскурсивод зупинився:

– А тепер ви самі можете погуляти нашим містом ... Збираємося тут о сімнадцять тридцять.

Стах глянув на годинник – до відходу поїзда на Мінськ залишалося майже півтори години. Значить, встигну, подумав він, не тільки побродити по місту, але й підійти до тієї будівлі, на якій помітив табличку з написом на місцевій мові, де серед незнайомих слів побачив і пізнавані у будь-якій: «Франтішек Скорина».

Повністю прочитати, що там було написано, Стах НЕ зумів, боячись відстати від своєї групи. З історії він знав, що і справді саме в цьому місті Франтішек Скорина колись видавав свої книги. Екскурсивод про це нічого не сказав. Повз будинки він вів групу до знаменитого храму і з захопленням розповідав легенду про його красу, про те, як Наполеон хотів забрати його в Париж.

У цьому місті Стах був вперше. Але заблукати в ньому не боявся. Заблукати в незнайомому місті може швидше городянин, ніж селянин. Стах виріс серед лісу і тому орієнтувався за своїми, відомими тільки йому, ознаками, добре. Він запам'ятав, що та будівля з вивіскою стояла чи не в найнижчому місці старого міста, нібито в якійсь долині, в балці. І тому відразу пішов вниз по вулиці, забираючись на поворотах все нижче і нижче. Ось і будинок. І дошка, прикріплена не високо, а якраз на рівні очей. Зібравши в купу всі свої знання різних мов, Стах прочитав-зрозумів, що на початку XVI століття в цьому будинку працював і видавав окремими книгами Біблію білоруський просвітителі і першодрукар Франциск Скорина... Вивіска була прикріплена до дверей, зроблених під старовину, оброблених кованими мереживами. Стах подумав, що тут може бути музей, і вирішив зайти.

Двері легко, без напруги і скрипу, відчинилися. Але упустили Стаха вони не в кімнату – музейний передпокій, – а в маленький дворик. З усіх боків були невисокі, з двоповерховий будинок, цегляні стіни, криті блакитним небом. Дворик був затишний, привітний, як і все в цьому місті. І – порожній. Тільки біля однієї зі стін, немов запрошуючи присісти і відпочити, стояла дерев'яна лавка. Стомлює людину все, навіть краса. Минув день мандрів містом, Стах достатньо стомився. А тут було тихо, чисто і свіжо. І Стах подумав: нікуди я звідси не піду – посиджу в цьому милому куточку до самого відходу поїзда.

Дворик, здавалося, дихав давністю. Живою давниною. Стахові навіть здалося, ніби й повітря тут не таке, як у місті, на близькій – через стіну – вулиці, а свіжий, ніби в селі після дощу. Розглядати в дворикі було нічого, крім стін. Були вони доглянутими і видавалися абсолютно новими, ніби вчора збудованими. НЕ відреставрованими, а заново відбудованими. «Ось тобі і «... в цьому будинку...», – подумав Стасик, – будівлі тієї давно вже немає, знищена війною або горе-будівельниками, але пишуть... І завжди знайдеться простак, який повірить...»

Помічений найвний облуда не розлютив Стаха, а, навпаки, заспокоїв. У дворик упрімено було сидіти і думати, трохи примружившись, як у півсні. Міркувати про стрімкість часу і беззахисність людини перед ним, іноді, – четвертим виміром, що штовхає людей вперед і вперед. Людина може повернутися назад, в те місце, що їй сподобалося, де вона була кілька хвилин тому, але повернеться вона вже не та самий, а інший, досвідченіший, постарілий на ті самі кілька хвилин ... І справді, не можна двічі ввійти в одну і ту ж річку... Як і в жінку...

Солодка знемога опанувала Стахом, взяла його в свої тісні обійми, йому привидівся рідний дід, мати, і мама повчально промовила: не спи, не спи, все проспий ...

Стах прокинувся... Час і правда стрімко біг. Година пролетіла, як одна мить. Треба було йти на вокзал, до поїзда, який чекати не буде. Стах схопився і пішов в ту сторону, звідки прийшов. Пішов по пам'яті, механічно, і... уперся в стіну. Дверей і слідів не було. Стах кинувся до іншої стіни, до третьої... Скрізь суцільна кладка: цеглинка підігнана до цеглинки, рівненько, красиво... І тільки на четвертій стіні, на висоті другого поверху, він побачив маленьке віконце, закрите чимось тьмяно-зеленим. Стах підняв із землі камінчик і кинув у вікно. Скло задзвеніло, покликав господарів.

Не відразу, але вікно відчинилося і з нього визирнула темноволоса дівчина.

– Що тобі треба, хлопче? – спитала вона, змірвавши поглядом Стаха.

– Вийти звідси.

– Х-ха! Всі цього хочуть. Я теж хочу ... Ха-ха-ха! – голосно, з викликом, засміялася дівчина і закрила вікно.

Вона видалася Стахові красивою, з достатньо правильними рисами обличчя і, головне, з дивно природним кольором його: ні блідим, ні засмаглим, ні підфарбованим косметикою, а просто здоровим... Здивувало Стаха і те, що одягнена вона була в щось незрозуміле – якесь сіре, грубе лахміття. Начебто мішок з-під картоплі. І говорила вона якось не так, як чулося Стахові. Сенса сказаного він розумів, нібито по губах читав, але слова були і ті, й не ті – чужі, незнайомі, але... зрозумілі... Як у закордонному дубльованому фільмі: губи говорять одне, а голос за кадром – зовсім інше.

Та Стахові було зараз не до цього. Йому потрібно було пошвидше вибратися з дворика. І, схоже, ніхто, крім дівчини, не міг йому допомогти. Стах набрався нахабства і знову жбурнув камінчик у віконце. Дівчина подивилася на нього звисока вниз і запитала презирливо:

– Ти звідки взявся такий сміливий?

– Я тут у вас на екскурсії...

– На екскурсії? На оглядинах... Не сміши.

Стах побоювся, що дівчина знову закриє вікно, і швиденько заговорив:

– Правда! Я приїхав у ваше місто на вихідні. Щоб відпочити. І зайшов у цей дворик випадково...

– Випадково...

– Так.

– Дивно...

– Я білорус, і мені цікаво було побути... – почав говорити Стах, але дівчина перебила його:

– Ти озирнися, куди потрапив, бі-ло-рус, куди сам прийшов...

Стах подивився навколо: той самий дворик, ті ж стіни, лава, дверей не видно ... Нічого нового. Один порятунок – це віконце. Але ... Що це? По кожній із чотирьох

стіні повільно, неспішно ходять воїни, озброєні зі списками ... І це робить дворик схожим на тюремний... «Кіно знімають...», – пригасив здивування Стах, пригадавши і дивовижний одяг дівчини. До речі, а де вона? Віконце знову було зачинене. Камінчик. Дзень! Дівчина. Вже не спокійна і усміхнена, а ніби сердита:

– Ну чо-го ти хочеш, хлоп-че? – спитала вона, розділяючи кожне слово на склади.
– Допоможи мені вибратися звідси, – попросив Стасик, – я на поїзд спізнююся ...
– Добре. Допоможу. Тільки за однієї умови: якщо ти виберешся звідси, розкажи там про мене, просто розкажи, що бачив мене... Згоден?

Стах був зараз в розпачі.

Дівчина опустила з вікна брудно-червону, домоткану – музейну? – підстилку. Стах вхопився за неї і зашкрябав ногами по стіні. Так підіймався він колись в гості до знайомих дівчат у гуртожиток на другий поверх, коли вахтерка не пускала. «Це кіно... – заспокоїв він себе ще раз: – Кіно знімають ...»

Кімнатку, в яку втягнула Стаха дівчина, була зовсім маленькою. Крім голого дерев'яного ліжка (ковдра з нього – здогадався Стах), у ньому нічого не було. Ні стола, ні стільця ... Але зате були двері – вихід!

Стах поспішив: часу до відправлення поїзда залишалося все менше і менше. Ночувати в цьому місті, нехай і в чарівної дівчини, йому зовсім не хотілося.

– Ну, так про що мені потрібно розповісти, коли вийду? – запитав Стасик у дівчини, згадавши умову, і нетерпляче глянув на двері.

– Сідай, – запросила дівчина, – і слухай...

Можливо, те, що вона розповідала, і було цікавим. Але не Стахові і не зараз. Після перших слів: «Служила я у пана покоївкою...», Стах подумав, що дівчина просто репетирує свою роль і тому далі майже не слухав її, а лише зрідка кивав головою. Грала, між тим, дівчина добре, чесно. Природно. І сукня дуже підходила до її ролі – досвідченої й оббреданої паном простої дівчини, ув'язненої. Навіть не сукня то була, а звичайний мішок з дірками для голови і рук... Почекавши, поки дівчина закінчить (а вона, в пориві, наприкінці навіть заплакала), Стах, співчутливо проглаголивши, підіграв дівчині:

– Добре, я все розповім... А тепер покажи мені, як звідси вийти.

Дівчина відкрила двері і випустила Стаха у напівтемний, вузький коридор. Такий вузький, що двом в ньому не розминутися. Стах ішов коридором, немов по лабіринту: довго, повертав праворуч-ліворуч і, нарешті, вийшов під відкрите небо. Зітхнув на повні груди...

ДО

...і остовпів...

Він потрапив у ще один дворик, схожий на попередній, тільки трохи більший.

Високі стіни з червоного каменю оточували двір з усіх сторін. Стах, вже дещо зрозумівши, обернувся: проходу за ним не було – там, звідки він щойно прийшов, була така ж гладенька, рівна, акуратна стіна, як і праворуч, ліворуч, спереду ...

Але двір цей був не порожній. Біля дальньої стіни, під невисоким деревом, схожим на ясена або явора, Стах побачив натовп людей. Звідти доносився розмірений свист батога і тихий гул голосів – ніби один протяжний стогін ...

Стах підійшов ближче. На лавці... ні, на пласі... лежав хлопець зі спущеними штанами і підібраною сорочкою. Двоє чоловіків, аж захекалися від натуги, пороли

його. Били не як в кіно – не для вигляду, а серйозно, як на відповідальній роботі. Зі сперезованої червоними подряпинами спини стікала кров. Хлопець лежав без свідомості і на його обличчі написаний був не біль, а жах, яким палали широко розкриті – в подиві – очі... Трохи далі, за плахою, під деревом, в тіні лежали побиті раніше люди. Стах зібрався підійти ближче, але раптом на нього засичали з натовпу перед плахою:

– Куди без черги?! Куди без черги!

І справді, це був не натовп, не гурт людей, а черга до плахи. Стах слухняно став у кінець і спостерігав, що тут відбувається. Йому було шкода хлопця, якого пороли, але, коли придивився, то ще більш шкода стало тих чоловіків, які били його. Втома вказувала їх, здається, фізично-чуттєва, втома хронічна, давня і страшна у своїй нескінченності, незмінності і невідворотності.

Стах почав стежити за тими людьми, що побували вже на пласі і лежали тепер під деревом. Прийшовши до тям, вони вставали, підходили до червоної стіни за деревом і зникали в ній, нібито проходили крізь стіну. До того місця вела добре втоптана стежка, яка впиралася в стіну. Іншого «виходу» з цього двору не було... Ні, був! Трохи збоку від цієї стежки Стах побачив металеву драбину, що вела вгору, до краю стіни. І хоча на чотирьох кутах двору височіли вежі, на яких стояли охоронці з луками і арбалетами напоготові, Стах не витримав, кинувся до сходів. Підстрибнув, схопився за них і поліз. Ніхто з черги не кинувся слідом за ним. Ніхто з охоронців ніяк не відреагував на його ривок. Вже це повинно було, якщо не зупинити Стаха, то хоча б здивувати. Однак йому було не до того: він хапав ступені-поперечки і ліз, ліз вище і вище, до неба... Підійнявся, перекинув ногу через стіну, глянув униз і обімлів: весь дворик під ним був заповнений зміями – зміями різних кольорів і розмірів. Вони спліталися в клубки, качалися по двору, а деякі, піднявши голови, сичали або на нього, або просто в небо... По всьому двору валялися білі людські кістки, черепи ...

Стах повільно, розчаровано спустився вниз в колишній двір і став у кінець черги. Він не знав, для чого йому, як і іншим, потрібно пройти через таке випробування, через такі страждання. Але змирився з долею і хотів лише одного: скоріше потрапити на плаху, відлежатися і зникнути в стіні ...

У двір увійшов чоловік, але не з того боку, з якого потрапив сюди Стах. Озираючись і, почувши: «Куди без черги!», став слідом за Стахом. Поспостерігав-поспостерігав мовчки за покаранням і побіг до стіни зі сходами. Підійнявся... і повернувся в чергу...

Підійшла Стахова черга лягати на плаху. І Стах пішов – без розпитувань. Жила в ньому надія, що отримає він свою порцію батогів, нехай і невідомо за що, підійде до стіни... вийде в місто і поїде додому... Раз потрапив уже якимось чином в таку халепу, і іншого виходу немає, то варто потерпіти... Аби швидше все скінчилося.

Один з чоловіків-катів, коли Стах проходив повз нього, шепнув: «На, потримай батіг, я піт витру ...» Жалібно так попросив, благально, аж ворухнулося щось щемливе в Стаха. Але він стримав себе, не пошкодував ката, не взяв батога, хоча рука було і потягнулася. Перестрашувався на всякий випадок, бо згадав раптом дитячі казки і старі перекази про таку хитрість: візьмеш батіг і сам станеш катом ...

Стах спустив штани, задер сорочку і ліг на плаху. Кат розмахнувся і вдарив. Стах закрив очі, чекаючи болю, але... болю не було... Фізичного... Зате різнув пам'ять

спогад. Хворобливий спогад. З далекого дитинства. Про подію, за яку йому чи не вперше в житті було соромно і про яку він давно забув. Це був перший його «гріх»; перший, тому що зробив він це свідомо. Йому було два роки або трохи більше. Батько попросив знайомого шофера, який возив торф на поле, щоб покатав Стасика. Стасик був щасливий... Дядя зробив один рейс, другий, а потім зупинив машину біля контори і пішов до неї. Надовго. І треба ж було такому статися, що Стасику саме закортіло пісяти. З кабіни він вибратися не міг, і терпіти більше не міг. Під ногами у себе він побачив маленьку калюжку – сніг з валянок розтанув – і вирішив попісяти в неї. Думав, дядько прийде і нічого не помітить – адже була калюжка раніше, була... Але дядько помітив ... І сильно накричав на нього. Особливо за те, що Стасик не відразу зізнався йому ...

Спогад цей гірко-прикрий пронісся миттєво: разом з ударом. За ним – другий, третій... Удар – спогад, удар – спогад... Болючий. І чим далі, тим страшніший. Від розуміння, що зроблено – не поправити, що пережите – не повториться. І найболючіші спогади, не ті, які він і без того пам'ятав і від яких мав переживання, а забуті. Про ті події, яким він колись не надав значення, але від них, виявляється, страждали інші люди ... Все життя Стаха до сьогодні, до цього моменту, пройшло перед ним, б'ючи його, вивертаючи совість... Останнім був спогад про те, як нещиро обійшовся він з дівчиною, що допомогла вибратися з першого дворика ... Але Стах втратив свідомість задовго до нього. Між болем встигнув подумати, що згадує він своє минуле життя, напевно, щоб назавжди забути про нього, щоб попрощатися з ним, повним помилок і прорахунків, щоб очиститися, щоб залишилася від нього тільки вина, чиста вина, невідомо за що і перед ким.

... Стах прокинувся під деревом. Лежав на спині і дивився вгору крізь гілки лісу. По дереву бігала, перескакувала з гілки на гілку спритна білка; в небі, хоча і був день, світив місяць... Дивно, але спогади його не стерлися. Нічого не забулося. Навпаки, пам'ять загострилася. Вона залишилася. Стах пам'ятав всі свої образи і всіх скривджених ним...

Поруч бухнуло на землю ще одне побите тіло. Стах піднявся і побрів по стежці. Голова ввійшла в цегляну стіну і відразу вийшла з іншого боку, начебто перешкоди і не було. Стах потрапив у ще один двір...

РЕ

... Який саяв шумом – шурхотом ніг, говіркою сотень людей.

У дворі стояли, сиділи, ходили чоловіки в незвичайному помаранчевому одязі, схожому на комбінезони. Однакові у всіх, як військова форма... або, як у ... в'язниці... Стах глянув – такий же комбінезон був і на ньому. Напевно, переодягли, поки лежав непритомний ...

Люди на площі були зайняті кожен своїм, і ніхто на Стаха не звертав уваги. «Де я? – подумав Стах. – Куди потрапив? Чому мені ніхто не пояснить? Навіщо заманили мене сюди? Заради чого? Невже це тюрма? За що?» Здається, поки лежав Стах на пласі, передумав-пригадав усе, що було в його житті. Аж до дрібних образ, до подоробиць, всю правду – як на детекторі брехні. Але нічого кримінального в його житті не було ...

Кримінального нічого ... Значить, посадили за «політику»? Це найпростіше. Будь-кого можна легко зробити шпигуном, донощиком або «ворогом народу»...

Ні, це не в'язниця. Це гра якась. Начебто комп'ютерна. Віртуальна реальність... Тільки в грі він міг натиснути «Ctrl + Alt + Delete», або на іншу певну клавішу і «вийти» в будь-який момент... А тут... Хто ним грає? Хто грає за нього? І навіщо ...

І вирішив Стах – незважаючи ні на що – вирватися звідси, з цього кола двориків. Не чекати «game over», не чекати «звільнення», а всіляко наближати його самому ... Пройти через всі випробування з однією метою: повернутися назад, в те життя, з якого він потрапив сюди... Знав: витримати будь-яке випробування може тільки той, у кого є велика мета, заради якої він живе...

– Так, новенький... – до Стаха підійшло кілька чоловіків, схожих між собою, як брати. Тільки у одного з них була особливість – акуратно-підстрижена борода клинцем. Говорив він, адже, напевно, був старшим. «Хто вони? – подумав Стах. – Зеки? Арештанти? Такі ж як я ... З тих, хто знає, де я зараз перебуваю і що мені потрібно робити?»).

Стаха оточили п'ятеро чи шестеро чоловіків.

– Гроші є? – запитав бородатий.

Гроші в Стаха були, коли він увійшов до дворика, а тепер ... в цьому одязі ... у нього навіть кишень не було.

– Були, але... – відповів Стах, сподіваючись, що чоловіки далі самі зрозуміють.

– Що – «але»? Нічого? А це що? – бородатий вказав на мішечок, що висів, виявляється, у Стаха на поясі. Стах не встиг і оком моргнути, як бородатий відірвав мішечок і зважив його на руці. Там щось дзвеніло, ніби монети.

– Обманювати надумав? – злісно сказав бородатий і плюнув на землю. – Ану підніми! Підняти скорчену в піску грудочку його слини? Ні, нізащо! Стах закривав руки за спину, показуючи цим, що нічого піднімати не буде.

– Не хочеш? – Стах боковим зором побачив, як стискається навколо нього коло чоловіків зі стиснутими кулаками. «Уб'ють, – подумав він, – ну, і нехай. Але піднімати не буду!»

– Стійте, хлопці, – сказав бородатий, – нам немає потреби поспішати. Нікуди він не дінеться. Нехай подумає. Нехай добре подумає. А потім ми знову у нього запитаємо...

Чоловіки зникли, розчинилися в натовпі таких самих, як і вони, помаранчевих людей. Стах залишився сам. Серед сотень людей. Тінь серед тіней. Чужий всім і нікому не потрібний. Кожен був зайнятий тут своїми думками і ні на що не реагував.

Не минуло й десяти хвилин, як Стаха знову обступили ті ж самі чоловіки. Бородатий плюнув і сказав: «Підніми!» Стах у відповідь не ворухнувся.

– Не хочеш піднімати? Тоді викупи.

– За що?

– А де твої гроші?

– Ти ж сам...

– Тоді підніми...

Стах мовчав, не ворухився. А чоловіки, витримавши напружену паузу, розійшлися.

За десять хвилин все повторилося. Ще через десять знову, потім знову... Напруга зростала. Стах розумів, що це не гра, що відбувається це все на повному серйозі, і скоро має чимось закінчитися. Чим? Знущенням? Довгим і нещадним. Нескінченними стражданнями, а не короткою смертю. Але знущання вже були у самій повторюваності цієї ситуації з плювом. По-суті, дрібниці... Здавалося б, ну

що тут такого: ради Бога, підніми той кавалок мокрого пилу, і все закінчиться. Ти станеш таким, як і всі... Станеш таким – і залишишся тут назавжди? Ні ... Ось цього Стах не хотів. Смерті він не боявся. Але й не шукав її. Хоча думка про самогубство було ворухнулася, і він її прогнав. Він знав і з попереднього життя, що це тимчасова слабкість, яка не дає порятунку... Ні, треба змагатися до кінця. Незважаючи ні на що. Коли йдеш до певної мети і звертаєш увагу на кожну собаку, що гавкає на тебе, то ніколи до своєї мети не дійдеш... Він же надто багато значення надав цим чоловікам і зовсім забув, що мета у нього одна – вирватися звідси... Але, якщо вони є, коли доля звела з ними, то, може, вони чимось допоможуть?

Через кілька хвилин, коли чоловіки знову обступили Стаха, він сказав:

– Над нами одне небо, під нами одна земля. Ми всі тут не по своїй волі. Усі рівні. Крім вас я нікого не знаю. Так давайте ж триматися разом!

Однак ці пафосні слова ніякого враження на бородатого не зробили. Той нібито не почув їх, плюнув і сказав:

– Підніми!

– Не хочу! – закричав Стасик. – Не можу! Не буду! – і, відштовхнувши бородатого, рвонувся з кола чоловіків і побіг.

Біг довго, навіть здивувався, що такий маленький дворик ніяк не закінчиться... Летів серед людей, збивав їх з ніг, падав сам, піднімався і знову мчав. Поки не помітив попереду відчинені двері і не вскочив у ...

МІ

... жовтий від голих людських тіл дворик.

Стах зупинився, захекавшись від швидкого бігу. Люди повернулися до нього, і Стах побачив, що потрапив він в дворик повний жінок ...

Жах!.. Згвалтують! Стах кинувся назад – стіна виникла перед ним. Знову пастка... Стах заммер, притиснувся спиною до шорсткої стіни. Шорсткої? Стах спочатку відчув, а потім і побачив, що він теж голий. Напевно, ті кримінальники встигли здерти з нього одяг, коли він виривався ... Втім – що за чортівня! – Стах глянув униз і... Це був не він. Це була жінка ... Він став жінкою? Не може цього бути! Не хочу-у!

Але факт був в явою – Стах став жінкою. Тільки пам'ять і розум – начинка – залишилися в його чоловічими.

Кілька жінок взяли Стаха під руки. Він не опирався. Жінки завели Стаха у величезний кабінет, в якому уздовж стіни стояло суцільне ліжко – метрів на сто завдовжки. На ньому лежали такі ж голі, як і Стах, жінки. Поклали на ліжко і Стаха.

Все робилося мовчки, без пояснень. Нібито покладалися винятково на розум Стаха. Як він зрозуміє, як оцінить те, що діється, так і буде... А сталося те, чого він і очікував, побачивши ліжко: в кімнату увійшли відразу може сто голих чоловіків ... Стах здогадався потім, що це були такі ж чоловіки, як він – жінка... Адже їм постійно хотілося помінятися місцями. І вони мінялися... Аж до втоми, що перейшла в сон-забуття. При цьому безперервно звучала гарна музика. Знайома Стаху мелодія, на кшталт: «Зірка Венера зійшла над землею...», і очі застилав солодкий туман ...

Крізь сон Стах почув, як його взяли за руки і за ноги і понесли. Якби Стах хотів залишитися тут і знову, і знову отримувати задоволення, йому варто було тільки подати знак, його б залишили... Але він не хотів...

Отямився Стах вже в іншому дворикі. Отямився...

... Від лоскотання травинок по щоці, вусі.

Він лежав у високій густій траві. Повівав легкий вітерець, ворушив стеблинки, і вони гладили його обличчя.

Це був перший дворик, наповнений зеленню, а не піском. Так, дворик, а не звичайний земний луг, як подумалося Стахові відразу. Він вважав уже, що вирвався назад, на свободу, аж ні – знову побачив стіни, башти над ними і воїнів з рушницями...

Трава була м'яка і ніжна. Запобіглива. Можна було б лежати так хоч все життя. Якби не голод, якби не гостре бажання їсти, яке відчув Стах.

Він відірвав скількись травинок і пожував. Несмачно. Мусолити траву, нібито пластмасову – навіть сік з неї не видавлювався.

– Що, ти їстимеш, хлопче? – до Стаха підсів чоловік. Стах глянув на нього, оцінив: з «наших», або з «обслуги». Здається, з таких, як він, прийшлих.

– Не пам'ятаю, коли їв востаннє, – сказав Стах безсило і без особливого бажання, – не пам'ятаю...

– Бачиш, он чоловік у зеленому капелюсі? Підійди до нього і скажи, що ти з п'ятого кута. І він тебе нагодує.

– Але я ж не з п'ятого кута. Я не знаю, звідки я, але, напевно, не з п'ятого ...

– А яка різниця. Тобі хочеться їсти – то обмани. Тут так: не обдуриш – немає співу.

– А хто-небудь інший нагодувати може? Щоб просто так, без брехні ...

– Ні, тільки він.

Стах полежав ще трохи. Від думок про їжу голод став зовсім нестерпним, печуче болючим. Краще б він не жував тої трави. Під ложечкою смоктало так, ніби хтось кишки намотував на руку і тягнув... І тоді Стах піднявся і пішов до людини в зеленому капелюсі.

– Ти з п'ятого? – запитав той відразу. Стахові залишилося навіть не вимовляти нічого, а тільки мовчки кивнути головою: «Так», і їжа стала б його. Але досі допомагали йому вижити, витерпіти його наївність і щирість, прагнення до правди і справедливості, і він вирішив і зараз не зраджувати собі:

– Ні.

– Не з п'ятого? – здивувався чоловік. – Ти що, я ж бачу, з п'ятого...

Ще один шанс представитися і поїсти... Але Стах був уже твердокамінний в своєму переконанні:

– Я не знаю звідки я, але не з п'ятого...

– Перший раз чую, щоб людина не збрехала? Дивно... Їсти хочеш? Ну, присядь... Я знаю, хто ти і звідки. Хочеш, розповім? – і чоловік у зеленому капелюсі почав розповідати Стахові про Стаха.

Почав здалеку, з батьків, з народження. Розповідав такі речі, що Стах одразу переконався: ця людина і справді все про нього знає. А потім дійшов до таких прикрих, брудних подробиць про батька і матір, що Стахові стало соромно за них... Дещо він знав, може, не так точно, але знав. Якби людина розповідала про чужих людей, і то Стаху було б незручно, некрасиво. А тут – батько й мати... Чоловік раптом запитав: «Може, я помиляюся... Може, я не про твоїх батьків говорю?» Простіше простого було підтвердити не про моїх і відмежуватися... Але Стах стримався, мало не крикнув на самого себе: будь щирим. І зізнався чоловікові: про моїх, про моїх батьків...

Чоловік здивувався, але виду не подав. І почав розповідати Стахові про його народ, про країну, в якій він живе. Знову ж таки – правду. Неприємну, гірку, мерзенну, але – правду. Стахові хотілося відректися від своєї, такої незручної, країни, з якої сміється весь світ. Сказати, що прийшов він з тієї, в яку приїхав на екскурсію. І це було б майже істиною. Однак він знову стримався, хоча розумів, що якби відрікся, шлях до їжі відразу ж скоротився б. До їжі, але не до свободи...

Чоловік знову виду не подав, що здивувався. Тим часом Стах побачив за ним стіл повний смачних закусок і випивок. За столом Стах, чи не вперше за час подорожей по двориках, побачив кілька знайомих облич. Прямо навпроти нього сидів поет, який прославився одним віршем, а поруч з ним – той, проти кого цей вірш був написаний. Вони розламали на двох смажене поросся і вгризлися в ляшку ... Стах побачив ще кількох знайомих. Однак не було серед них його друзів або хоча б тих, кого він поважав і міг би підійти зараз і подати руку.

Голова обертом пішла в Стаха від смачних запахів, що повзли від столу, ковток слини перекрив дихання... А чоловік сказав:

– Іди і співай...

Стах засумнівався: чи варто йому сідати за один стіл з тими людьми, яких він не вважає ... Тим самим – чи не стане він подібним до них, одним з них? Зупинився на півкроку і повернувся до людини в зеленому капелюсі.

– Чому ти не пішов? Там що, є твої знайомі? Хто? Якщо це погані люди, зрадники чи донощики, злочинці або вбивці, то ми їх приберемо. У розхід пустимо відразу ж... Щоб тобі не заважали ... А може тут є люди, яких ти просто не вважаєш, соромишся, або вони некрасиві, огидні тобі, то тільки скажи ...

Стах хмикнув. Все він знає, ця людина. Проте ж хоче, щоб Стах сам назвав людей, яких тут же «в расход» пустять ... Ні, нікого він не назве. Підлість підлістю не лікують, а зароблений таким чином шматок хліба – поперек горла стане... Донос є донос, якою б прекрасною, благородною метою він не прикривався... Донос, як і зрада, в будь-якому «одязі», в будь-який час – зло, а не добро...

Тільки Стах подумав так, як стіл зник, і чоловік у зеленому капелюсі пропав, ніби й не було його поруч. Навколо одне – трава. Зелена трава на прямокутних могилах, зелений мох на старих хрестах. Це було кладовище. Стах пішов поміж могилами і хрестами, пішов до відчинених дверей... в новий дворик. Зупинився. Повагався трохи і ступив...

СОЛЬ

... У ланцюг людей, які повільно рухалися вперед.

Настільки повільно, знесилено, стомлено, що Стах, ще не втомлений, ще свіжий, ледве стримував себе, щоб не вийти з цього ряду і НЕ покричати, обганяючи інших, до тієї мети, до якої повзли вони так повільно. Попереду чувся гуркіт, немов трошки там кирками та кувалдами камені. Так і було: ланцюг людей тягнувся до каменоломень. Там кожен брав собі брилу по силах, звальював на плече і ніс. Стах також взяв середніх розмірів шматок блакитного граніту і поніс. Назад, з вантажем, люди йшли трохи швидше. Підходили до краю величезної ями, кидали туди камені і знову повільно сунулися до каменоломень.

І так цілий день. Довгий день – годин п'ятнадцять, з ранку до ночі. Потім найкоротша ніч. А зранку – знову робота. На цей раз з киркою і кувалдою. Через день зміни – то каміння носити, то розбивати блакитну скелю. Ось і все розмаїття.

Стах познайомився з сусідами в ланцюгу. Це були перші за весь час люди, з якими він сам заговорив тут. Того, хто був перед Стахом, називали Кнут, а того, хто був за Стахом Джой. Вони жили тут давно – вже навіть збилися з рахунку, скільки днів, чи, може, навіть років.

День закінчувався. Всі сідали, не порушуючи живого ланцюга, там, де заставав їх вечір, залишалися на відпочинок-сон. І, дивна річ, раділи, що ще один день прожитий. Деякі так і говорили: «День пройшов – і слава Богу!» Людина – така тварина, що до всього звикає. Все з'їдає, зрештою, байдужість і апатія. Ніхто, здається, не замислювався, де він, навіщо носить це каміння, ніхто не думав навіть, що тут – гірше, ніж у в'язниці. Адже у в'язниці, знаєш за що сидиш і скільки тобі ще залишилося. Знаєш, коли твій «термін» закінчиться. А тут... Тут ніхто нічого не знав.

Не замислювалися ні про що і сусіди Стаха. І коли Стах поділився з ними бажанням втекти звідси, ні Кнут, ні Джой його не підтримали.

– Навіщо, – байдуже сказав Кнут, – від свого – куди ти втечеш... А поза своїм – чуже ... Раз дано нам таке життя, таку долю – треба жити.

– Неправда. Це зовсім не так ... Людина може змінити свою долю, своє майбутнє. Треба тільки дуже хотіти це зробити і щось робити для цього. Під лежачий камінь вода не тече ... Якби я не старався щось змінити, я залишився б у тому самому першому дворіку. Або другому ...

– Змінити... Бажати... Навіщо? – казав Кнут, напевно, по-норвезьки, але Стах розумів його. – Для чого? Щоб з однієї в'язниці потрапити в іншу, може, ще гіршу? Жити можна і тут.

– Жити? Ти називаєш це життям?

– Життя є навчання, вчення терпіння і терпінню. І тут ми в ідеальному положенні.

– Так, життя вчить людину терпінню. Але не терпіння в очікуванні, а терпіння в дії. Якщо щось не вдалося з першої спроби, не вдалося, зроби другий раз, третій ... І ти – переможеш доб'єшся свого... Знаєш притчу про жабу в сметані: бовталася вона бовталася там, збила масло і вилізла... Треба діяти.

– Діяти? Щоб загинути? Ні, я знаю, що я – неповторний, я єдиний такий на світі. І я повинен зберегтися якнайдовше. Ось моє завдання на цій землі, або в цьому дворі. Моє завдання не тільки дійти до мети, але й не втратити себе при цьому. Необхідно використовувати будь-яку можливість жити і виживати. У будь-яких умовах. І не ризикувати нерозумно.

– Жити ... Вижити ... Тривалість життя не вимірюється кількістю прожитих років, а кількістю накопичених вражень. Людина, яка прожила сто років в селі і не була далі річки за будинком, прожила коротке життя... помреш і ти, скільки не будеш берегтися. Умреш рано чи пізно. У нас кажуть: все, що світить – згоряє. Чи не так?

– Так.

– Згориш і ти. Згниєш тут, так нічого і не побачивши, крім блакитного каменю і зігнутих спин перед собою. Не залишив нікого і нічого після себе. Невже так і будеш ти тягати цей камінь, не втечеш зі мною?

– Кожен помирає своєю смертю. Так кажуть у нас... Значить, мені судилося це: ні до чого не прагнучи, жити, як живу... І тому, навіть якщо б я знав, що завтра настане кінець світу, я сьогодні все одно носив би каміння...

Його філософію не можна, неможливо було збагнути. І поговоривши так ще кілька разів, Стах вирішив не шукати спільника, а вибиратися одноосібно.

Під ранок, коли всі спали, він встав і пішов. Було ще темно, він не бачив куди йде, куди дереться по камінню. Нарешті доповз до схилу, який закінчувався десь глибоко в темряві. Стах закрит очі і покотився вниз.

Коли розвиднілося, Стах побачив, що знаходиться знову в дворик, який потопає...

ЛЯ

... В передранковій синій напівтемряві.

Скільки бачили очі, двір був заповнений невеликими, дачними будиночками. Підійти до них відразу Стах не наважився. А даремно. Міг би в будь-якому з них відпочити з дороги. Його прийняли б з радістю.

Дізнався про це Стах тільки тоді, коли двір ожив – прокинувся і наповнився людьми. Його побачили, кинулися обіймати. І Стах зрозумів, що сюди рідко хто приходить.

Життя тут текло розмірено і спокійно. Небагато мешканців вважали, що потрапили – ні більш, ні менш – в рай. Кожен тубілець мав свій окремий синій будиночок, добру їжу, яка невідомо звідки бралася щоранку, – і все свіже, смачне, різне ... Дні люди проводили у цікавих бесідах, в читанні книг, в іграх. Деякі малювали, інші щось писали... На одне тут було «табу», заборона – на спогади про своє минуле ...

Охорона на стінах стояла, але тікати ніхто не збирався, – це Стах зрозумів відразу ж. І переконався після однієї-двох бесід.

– Від добра добра не шукають, – заговорювали його занепокоєння тубільці, – ми багато де були, у кожного був свій шлях сюди, але кращого життя ми ніде не бачили. Звідси можна вийти, але ще ніхто сюди не повертався... не рвися даремно ти, живи тут ...

– Якщо ніхто сюди не повертався, то це зовсім не означає, що десь гірше, ніж тут. Може, якраз навпаки... – казав Стах, але ніхто його не слухав. Люди, позбавлені віри і втомлені, раділи своєму тихому щастю і нічого кращого не хотіли. Більше того, деякі, почувши його слова, починали озиратися, чи не чує хто їх: вони боялися втратити, що мали... Хоча, по суті, їхнє існування тут нічим не відрізнялося від тюремного.

Стах же заспокоїтися не міг. У нього є право вибору: спокуситися щодо ситого і легкого життя, особливо в порівнянні з тим, що бачив, пережив раніше, в інших дворах, і залишитися тут, або... Що чекає його попереду, там, за стіною, він не знав. Але зупинитися, як йому здавалося, на півдорозі, він не хотів ...

У той день, коли Стах остаточно вирішив йти далі, до кінця, він, абсолютно несподівано, знайшов однодумця. А переконав він давнього жителя цього дворика простим питанням:

– Що таке, по-твоєму, щастя?

– Не знаю... Тут, конкретно, не знаю... Раніше, там – знав ... Але, може, – щастя в тому, щоб повернутися додому, на батьківщину, до рідних ...

– Ось-ось... А може, спробуємо, може, ризикнемо?

– Давай...

Вночі, коли всі спали, вони зробили підкоп під однією зі стін і пролізли...

СІ

...Ну звичайно ж, у ще один дворик.

Він був порожній.

Тільки – двері, двері, двері... в стінах.

І на кожних дверях напис: «Щастя», «Горе», «Багатство», «Страх», «Радість», «Біль», «Любов»... і далі – всі існуючі почуття і стани людини.

Стах не бачив, що вибрав той, хто потрапив у цей дворик разом з ним.

Йому ж хотілося вибрати двері з написом, який включав би в себе всі ці поняття, щоб раз і назавжди покінчити з цими стражданнями, з цими випробуваннями, з цими подорожами по двориках...

Він вибрав двері з написом: «Смерть».

Відкрив її і...

ДО

...Вийшов на ту ж саму вулицю, з якої увійшов колись у дворик Скорини.

Частина третя

ОЧІКУВАННЯ, або Заувага 1995-го року

*«І озиратися почав я неодмінно,
Немов в буття повернувся з небуття ... »
Данте. «Божественна комедія» – «Пекло».*

Тіні повзли по землі. Довгі тіні, з яких народжується вечір, щоб померти в ніч. Неквапливо, але невблаганно, неухильно, наближалися вони до ніг Стаха, і зупинити їх – означало зупинити час, зупинити життя. Тіні належали не навколишнім деревам і хатам, а сонцю, яке ховалося за цими деревами і будинками, яке виходило звідси кудись туди, де тіні відразу зменшувалися, де темрява, згорнувшись, зникала, де народжувався ясний день. Будь-який результат є народження? Можливо, і так. Але не тут, а десь там... Стах наступив на найближчу тінь, яка огорнула собою його черевик, накрив її, взяв у полон. Він відчув холод тіні, немов засунув ногу в кучугуру снігу. Холод не фізичний і тому відчутно ще більш страшніший. Сонце забиравало звідси не тільки своє світло, а й тепло. Забиравало, щоб завтра знову так само неухильно – неминуче – віддати і світло, і тепло людям. «Так варто боротися з насуванням холоду й темряви, – подумав Стасик, – він і вона наскільки неминучі, настільки тимчасові. Закони природи єдині для всіх і кожного, і рано чи пізно потрібен відпочинок. Нехай і наш відпочине... Можливо, предки наші жили в ясний день, можливо, нащадки наші ще поживуть. А на нашу долю дісталася ніч... »

Стах вболівав за те, що відбувалося в цьому краю. Він наполегливо, болісно шукав виходу для себе, а знаходив лише виправдання бездіяльності. Огидно було відчувати свою слабкість перед системою, сила якої здавалася непорушною, як закони природи. Прикро було жити очікуванням, адже життя одне і його не перечекати...

Налетів вітер. Різкий, нервовий. Пригнув голови дерев, витесав пожовклі листи, що з останніх сил трималися за життя. Широкий, немов спрацьована долоня, кленовий лист опустився на плече Стаха, погладив його, ніби пошкодував-поспівчував, або – попрощався, і поїхав на лавку. «Осінь... Вечір року, що несе ніч – зиму. І тут – спокій...» – подумав Стах. Не тому думки крутилися нині навколо одного – спо-

кою, не тому тільки про наближення його говорила тепер природа, а що він був дуже втомлений. Кілька останніх місяців працював Стах над картиною. Десятки варіантів, сотні ескізів відкинув, перш ніж почав писати. І ось робота добігає кінця, а він – незадоволений нею. Гризе його хробак сумніву. Немов хтось, некрасивий і огидний, шепоче йому: «Не те, зовсім не те виходить у тебе, не те, що ти задумував...». Хоча друзі і дружина в захваті, хоча й сам він бачить, що в цій картині «підскачовив» вище самого себе, проте... Проте щось у ній не влаштувало його. Що? Він поки що не знав. Шукав і не знаходив. Бувало з ним таке і раніше, але тоді він або був більш впевнений в собі і залишав все так, як склалося, або менше знань і знання не заважали йому (як не допомагали зараз), тому вихід знаходив швидко. Цим же разом він, напевно, занадто серйозно поставився до своєї чергової, так – чергової, а не етапної, роботи, тому що ніщо з того, що він придумував, не «бачилося» йому на картині, як завершальний штрих... Тому вона розвалювалася, розпадалася на острівці, згуртувати які в єдиний материк він не міг...

Сьогодні ввечері Стах прокинувся в той момент, коли стояв біля картини з кухонним ножом, готовий кинутися на неї, порізати на шматки, змести їх в кут і почати писати заново. Отямився і вирішив вийти в ближній скверик, щоб відпочити, щоб забути. Тому що він раптом зрозумів, усвідомив, що це невдоволення переповнювало не тільки його. Воно йшло і від незакінченої картини. А бажання знищити свій твір – чи не було то бажанням знищити себе? Адже набридло йому шукати вихід, а знаходити виправдання, бо зрозумів, що він – тільки людина, тільки художник і не більше того...

Темніло напрочуд швидко. Буквально на очах густішали фарби прозоро-безбарвного повітря. Тіні давно зібралися разом, в одне ціле, величезне, увібравши у себе все місто. Повз лаву, на якій сидів Стах, проходили якісь люди, проносили свої запахи, фарби і слова. Скверик майже спорожнів. «Зникли і собаківники. І дійсно – собаківники, адже водять вони своїх собак, бояться навіть спустити їх з повідця, щоб не забрехали. І не вкрали... Ні, водять своїх господарів собаки – тягають за собою від дерева до кущика, бризкаючи потроху не на ноги клопітким господарям.

На вулиці запалили ліхтарі, і в скверіку стало ще темніше. Стах замер у роздумах – мовчазний, нерухомих – і збоку могло здатися навіть, що він дрімає.

– Молодий чоловіче, агов, молодий чоловіче! – біля Стаха зупинився якийсь чоловік, на вигляд майже дід, але в позі його відчувалася ще міць і сила, а в рухах – легкість.

– Молодий чоловіче, ви не підкажете – де могила Пфлявмбавма? – чоловік запитав і пильно подивився в очі Стахові. Говорив він з помітним акцентом. Прибалтійським, схоже?

«Могила Пфлявмбавма?» – Стах нарешті зрозумів, про що його запитують, і стрепенувся: і дійсно, колись на місці цього скверика було кладовище. Німецько-лютеранське кладовище. Але більшовики років п'ятдесят тому його знесли, могили вирівняли, а надгробні плити з готичними написами розібрали місцеві жителі на фундаменти будинків. І ніхто, напевно, зараз в цілому місті не покаже те місце, де була колись могила Пфлявмбавма ...

– Карла Івановича Пфлявмбавма, – сказав чоловік і на цей раз акцент його видався Стахові єврейським і сам він – схожим на єврея, старого мінського єврея.

– Не знаю, – відповів Стах, – тут давно скверик. Я оселився – скверик вже був. Запитайте, може, у когось зі старших.

– Який скверик? – перепитав чоловік здивовано. Роблено здивовано, але того вистачило Стахові, щоб відняти спину від лави й озирнутися. А й правда: який скверик? Стах сидів на цвинтарі, а навколо були надгробні плити. Суворо переমেжувалися вони між собою, стояли вище-нижче, немов будинки в нічному місті, але не будь-як, не хаотично, як на Голгофі, а строго, акуратно.

– Тут... тут завжди був скверик... – тільки й зміг вимовити Стах і подумав: «Поки зовсім стемніло, потрібно йти додому, лягати спати і добре відпочити ... Відпочити, адже так недовго і з глузду з'їхати...». Кладовища, подібні правильні кладовища з грізними надгробними плитами, не зовсім білоруські і разом з тим споконвічно-білоруські, і повинні були бути на його картині. Саме їх там не вистачало. Якраз таких. Тільки от де? У правому кутку на «золотому перетині»?

– Ну, скажімо, скверик тут був не завжди, і ви це прекрасно знаєте, – сказав чоловік, присів поруч зі Стахом на лавку, дістав з кишені люльку, набив тютюном з красивої, чорної в червоні квіти, табакерки. – Пробачте, молодий чоловіче, а у вас сірників не буде?

– Нема ... Вибачте, але нічим я вам допомогти не можу... Я зібрався було йти додому, тому ще раз вибачте...

– Почекай, – раптом безапеляційно виголосив чоловік, – не поспішай, мені, власне, не могила Пфлявмбавма треба. Я і без того знаю, де вона. Он, бачиш, над нею хрест готичний кам'яний? То вона. Прийшов я в іншій справі. Я прийшов, щоб показати тобі твою могилу...

– Мою могилу? Мені?

– Безпосередньо.

– Вибачте, але мені не до жартів...

– Я й не збирався жартувати. Ходімо, покажу.

Стах НЕ був загіпнотизованим і, незважаючи на втому, як здавалося йому, цілком володів собою. Принаймні міг критично мислити, міг не піддатися на спокусу, міг, думалося йому, в будь-який момент спокійно попрощатися з незнайомцем, встати і піти додому. І якщо щось і взяло верх – то тільки цікавість, так думав він і хотів перевірити себе в незвичній ситуації. На це, напевно, і розраховував чоловік.

– Ходімо? – перепитав він і спалахнув димом – білим на тлі темряви, легким у світлі ліхтарів і – справжнім: Стах почув приємний запах його, ніжний і тонкий. Коли і як незнайомиць прикурив – Стах не помітив.

– А чому б і ні, – осмілів раптом Стасик, – підемо.

Хотів того Стах чи ні, однак в словах його чувся виклик, легка іронія і глузування. Тільки ось над ким іронія і глузування – над собою чи над чоловіком? Кому виклик? Оскільки Стах був майже впевнений, що перед ним реальна людина, то і перше, і друге, і третє адресувалося тільки йому самому. Він не любив в собі цю розсудливість, обережність, острах ризику, розрахунок – терпимість, як зараз люблять говорити – і тому час від часу змушував себе вдаватися до якихось авантур, з яких, бувало, виходив ще зліший і незадоволений собою.

Чоловік і Стах пройшли кілька десятків кроків углиб скверика-кладовища і зупинилися біля свіжого жовтого горбка, в який був встромлений погано пофарбований дерев'яний стовпчик з чорною металевою табличкою. На ній світилися спішно, але не скажеш, що неохайно, написані білі слова і цифри. Прізвище, ім'я, по батькові Стаха. Причому ім'я повне, паспортне – Станіслав, а не творче, не сімейне, під яким

Його всі знають. І дати. Народження і смерті. Народження... і... смерті: 12.10.199 ... Цифри попливли перед очима Стаха: рік був нинішній...

— Це — правда? — неслухняними сухими губами вимовив Стах. Проговорив-запитав: — Це — правда: мені залишилося жити тільки сім днів? — і побачив свій знімок на могилі під стовпчиком. Його улюблений знімок. У чорній рамці і з чорною смугою навскоси вниз... І почув густий запах сирі землі і незасохлої фарби, чим було настояне повітря.

— Так, тільки тиждень, — спокійно відповів чоловік, взяв трубку і спалахнув димом, — рівно через тиждень ти прийдеш сюди, в цей скверик, сядеш на ту саму лавку і будеш чекати мене. Я прийду до тебе ... Щоб попрощатися. Адже трапиться з тобою тут те, що й повинно статися: інсульт. Ти заснеш тихо і покійно на цій лавці, і ніхто не здогадається тобі допомогти, ніхто не викличе «швидку». А якщо прибіжить шукати тебе дружина, буде вже занадто пізно...

— Пізно... — тільки і зміг повторити останнє слово чоловіку Стах. Він не був розгублений. Він не був здивований. Він був байдужий до всього, ніби не усвідомив ще, що мова йде про нього. Але — «начебто», так як він все розумів. Тільки от як реагувати на це, не знав. Сприймати серйозно, розпитати подробиці, або посміятися, пожартувати з чоловіка, — розум не підказував йому виходу. Розум мовчав, ніби приймав слова чоловіка за істину.

— Так, пізно, — так спокійно повторив чоловік і додав, — вже сьогодні пізно щось змінити. Не можна. Неможливо. І ти не зможеш зараз ні віддалити свою смерть, ні навіть покvapити, що б не робив для того. Адже не важливо, як ти помреш, важливо — коли. А ти помреш рівно через тиждень — 12 жовтня, ввечері... Від інсульту. І будуть одні шкодувати тебе такого молодого і талановитого, а інші заздрити легкій смерті... У тебе зараз є тільки один вибір: як прожити, що зробити за цей тиждень. А в іншому — від долі не втечеш. І я підказав тобі дату.

Стах мовчав. І тоді незнайомиць продовжив:

— Щоб ти остаточно повірив мені, а не вважав, що наша розмова якийсь сон, примарний, марення твого втомленого розуму, скажу ось що: зараз вісім годин, а о сьомій твої дружина і дочка пішли в театр і повертатимуться звідти о пів на десяту. На перехресті біля Міського валу в їхній автобус на повній швидкості вріжеться «мерседес». Не хвилюйся, все обійдеться легким переляком, тільки одна жінка зламає руку та хтось носа розіб'є падаючи. Але дочка і дружина тобі обов'язково розкажуть про цю подію, що відбудеться через півтори години.

І все ж чоловік підібрав дуже зручний момент для зустрічі зі Стахом: той був занадто виснажений, щоб миттєво реагувати на його дивні слова, якщо не повідомлення, щоб з чимось сперечатися, щоб щось уточнювати... Через кілька секунд незручної тиші, чоловік дістав із кишені годинник, клацнув кришкою, хмикнув про себе і вимовив на прощання:

— Ну що ж, якщо ти все зрозумів, то — прощай. Мені пора. Слова зайві (Стах збирався йому дякувати), а через тиждень — приходь сюди, в скверик, на улюблену лавку. Зваж все і приходь. Обов'язково. І, може, ще побачимось... Прощай.

Стах весь цей час, як зачарований, не зводив очей зі своєї могили, зі знімку, з якого він мертвий вдивлявся в себе живого. А тому й не помітив навіть, як і куди зник чоловік. Пішов він чи розтанув на місці, як дим з трубки ... Але кладовище було ще навколо Стаха — реальне, справжнє, старе кладовище. І могила його була перед ним.

А значить він не спав і не мавив. Стах дістав з кишені носовичок, зачерпнув жмею сируватого жовтого піску зі своєї могили, висипав у хустку, згорнув її, зав'язав і поклав у кишеню. Навколо вже було просте кладовище, не те – німецьке, а якесь інше, якого Стах не знав, не бачив раніше... Стах ще раз глянув на дату своєї смерті: 12.10 ... повернувся до неї спиною і пішов у бік світла, в бік вулиці, на якій, звідси видно було, не припинялося життя – низько над асфальтом пливли автомашини і поспішали кудись люди.

Так, місто ще не спало. Тихенько прослизнув повз Стаха майже порожній 57-й автобус. Водій економив паливо і машина котилася вниз з вимкненим двигуном. Із міліцейської школи з дружним реготом вийшло кілька хлопців у формі. Стах озирнувся. За ним був той самий скверик, в який він увійшов під вечір. НЕ могили – скверик, з рідкими, товстими старими деревами, маленький, наскрізь пронизаний протягами вуличного світла. Порожній. Звичайний. Однак Стах чомусь був упевнений, що побачене і почуте ним тут – правда, а не сон, не «маячня втомленого розуму». І впевненість ця – не залишки гіпнозу. «Тільки тиждень... Мені залишився один тиждень життя...» – подумав він, підходячи до свого будинку. Йому йде тридцять третій рік, він тільки-тільки спромігся у творчості на щось своє, перед ним почало відкриватися привабливе майбутнє, і ось – треба вмирати... «Не хочу!» – пульсувала думка, билася, як птах в клітці, рвалася на волю, в крик, але заглушала її інша: «Що робити? Як жити?». Ні – «Як доживати?». У нього є тиждень, щоб щось зробити, щоб, можливо, змінити свою долю. Всього тиждень! Ні – цілий тиждень ... Але незнайомиць сказав, що нічого змінити він не зможе. Навіть, якщо зараз спробувати вбити себе, зробити характері, як Місіма, зіскочити з дев'ятого поверху, як Яніщин, або повіситися, як Єсенін – все одно «відкачають», і помре він, після пекельних мук, тільки через тиждень: 12.10... В його очах знову виник напис на стовпчику над могилою... А значить – цілий тиждень йому доведеться ще жити ... Доведеться? То було мало, а зараз занадто багато: «доведеться...» – здавався смішним для себе Стах.

Він піднявся на другий поверх, довго шукав в кишені ключі від квартири, а потім, не відразу потрапляючи в замкову щілину, відкрив двері. Вдома нікого не було. Дружина з донькою дійсно зараз в театрі (знати про те міг багато хто – подумав Стах), в ТЮГу, на «Колисках чотирьох чарівниць». Майстернею Стах, як занадто молодий, ще не обзавівся, не надбав: держава не дала, як іншим. І з дозволу дружини він перетворив на майстерню одну із трьох кімнат «хрущовки» – вузьку і довгу, як труна, але з вікном не затуленим деревами, відкритим сонцю. Стах увійшов до неї, ввімкнув світло. На мольберті, прямо перед ним, стояла незакінчена картина. Була вона середніх, можна сказати, розмірів: метр на метр тридцять, приблизно. Вдивившись у чорно-сірий прямокутник полотна, Стах одразу побачив, де він намалює кладовище. На золотому перетині. Там, де зараз жовтіла пляма, від якої він страждав, як від зубного болю. Взяв фарби, підібрав на палітрі колір – колір недавнього вечора, насичений яскраво-бузковою фарбою тіні від призахідного, за деревами невидимого, сонця. Стах підходив до картини, кидав на неї різкі і легенькі, мокрі сліди фарби, відступав пару кроків, дивився частенько кліпаючи, обережно повертався і ласкаво, лагідно підправляв те майже нерухомим пензлем. Він не боявся зіпсувати картину внесенням чогось нового, не запланованого, не продуманого завчасно і не прикинутого на ескізі. Він повністю віддався інтуїції, тому почуттю польоту, яке називають натхненням, або, якщо ближче до художників, – екстазом.

Він не бачив тепер нічого навколо себе, він нібито сам був усередині своєї картини і тільки підмальовував, оновлював фарбу на лавці, на стовпчику на могилі ... Древа навколо стали вже справжніми, він незадоволений був тільки небом: воно ніяк не хотіло ставати живим.

... Грюкнули ключі в замок – повернулися дружина і дочка. Стах відклав кисті, витер від фарб руки: він любив вимішувати фарби вказівним пальцем, щоб відчувати їхні жар і холод. На питання: « Що робиш? » – відповідь знайшлася сама, – подумав Стасик, – працюю. « Працювати, як ні в чому не бувало. Працювати так, щоб за цей тиждень картину закінчити ... » Залишилося вирішити тільки – як жити тепер з тим знанням, що дав йому в скверіку-кладовищі незнайомець? Дружині казати чи ні? « Звичайно ж, ні, – рішуче остудив себе Стах, – поки – ні. А, може, й зовсім нічого не говорити. Нехай краще дізнається після. Тоді, якщо це має бути... ».

В майстерню вбігла дочка. Радісна, щаслива і водночас – чимось стривожена.

– Ой, тату, як добре, як добре... Як добре! Я виросту і стану актрисою, – і закрутилася навколо мольберта, немов у танці. – А знаєш, що на дорозі було? На перехресті. Всі так і ахнули...

– Швиденько збирай книжки і спати, – це в майстерню увійшла дружина. Сувора, як завжди, коли справа стосувалася « виховання » і навчання дочки. – Завтра рано в школу, а ти танці влаштувала. Спати! Швиденько... І відразу ж прийшла в благодушний настрій:

– Ну як у нашого татуса справи? – підійшла до Стаха ззаду, поклала голову на плече, заглянула на картину. – Звідки взялася ця похмурість? – відразу побачила вона, помовчала і додала. – А знаєш, в цьому щось є... Думаю, напевно, це якраз те, чого і не вистачало... Чи не кладовище ти пишеш? Так?

Стах довіряв їй, її смаку. І десь глибоко в душі порадив, що насправді знайшов вихід: саме кладовища і бракувало його картині заради завершення, заради заокруглення, заради закільцевання його ідеї, заради замкнення її в просторі картини, заради повноти циклу життя...

– Втомився?

– Трохи ... А що там було на дорозі, на перехресті?

– Ой, тату, – знову підлетіла дочка, – імпортний « мерседес » в наш автобус « бух! ». Аж скло повилітало. Ми так злякалися, так перелякалися...

– Іди спати, базіка, адже з ранку не добудитися тебе. Іди, якщо хочеш ще в театрі побувати, – сказала дружина дочці, і та, похмура, повернулася до своєї кімнати.

– Так що там було? – запитав Стасик.

– Нічого особливого: п'яний камерсантик на « мерседесі » на червоний світлофор ішов і в наш автобус вривався. Кажуть, гальма відмовили. Але дурням щастить – жодної подряпини навіть. А в автобусі одна жінка невдало впала і руку зламала, інших тільки дрібним склом обсипало...

Ну що Стах міг сказати їй на це, і що міг сказати собі? Незнайомцеві він і без того повірив. Випадок з автобусом і « мерседесом » тільки підтвердив, що він не помилився, що і справді, чому бути, того не минути, ні сьогодні, ні через тиждень ... Він зловив себе на тому, що не слухає розповідь дружини і змусив себе « повернутися » у кімнату. Дружина теж помітила якісь зміни на обличчі чоловіка і запитала:

– Що з тобою?

– Нічого, просто сильно втомився. Цілий день біля мольберта, як проклятий, як біля верстата. Голова «їде». Піду, подзвоню Вітасу. Може, вийдемо, подихаємо нічним Мінськом. Котра година, до речі,?

– Пів на одинадцяті.

– Якраз добре...

Стах з одним сусідом-письменником Вітасом практикували такі нічні прогулянки, заради просвітлення голови після денного шуму і перед «всеношною». Були вони «совами» і працювали зазвичай всю ніч, майже до світанку взимку і до білого дня влітку. Вітас відгукнувся одразу:

– Ми з тобою відчуваємо один одного на відстані, як породисті собаки. Я також рухався уже до телефону, щоб набрати твій номер...

– Тоді – за сквериком?

– За сквериком.

Вітас був кращим слухачем у Стаха. Як і Стах у нього. У цих своїх прогулянках вони не тільки розмовляли про життя-буття, а й передавали один одному задумані сюжети, шліфували їх у розмовах, розвивали, а іноді й додумували разом. Не раз подумки Стах подякував Богу, що звів його з вдумливим, тактовним, завжди привітним Вітасом. Хоча зовні вони були абсолютно різними: Стах – типовий поліщук, а Вітас – кремезний, білявий «середній» білорус, серця їхні билися в такт і душі тремтіли та відгукувалися на один і той же заклик однаково. Тому Стах і не став приховувати від Вітаса нічого про свою недавню зустріч: був упевнений – порадить і зрозуміє, як самого себе.

Вітас вислухав Стаха мовчки, якимось загальмовано-спокійно, навіть в ході трох відстаючи, хоча зазвичай йшли крок у крок, як солдати на плацу – за тричотирирічне ходіння відчували один одного інстинктивно, інтуїтивно і повертали завжди спільно, не змовляючись, а так, між іншим, у розмові.

– Який, ти кажеш, він мав вигляд, – перепитав Вітас, – міцний, літній, схожий на єврея, прибалтійський акцент... Чому акцент? Для них же будь-яка мова чи навіювання не проблема. Хіба – заради повноти враження.

– Для них... Ти знаєш, мені все одно, хто це буде. І неважливо звідки: з раю, з пекла, з майбутнього або з минулого. Мені важливо інше: щоб тобі зараз дали тільки тиждень, один тільки тиждень життя, як би ти його прожив?

– Гм ... Я думаю... Я думаю, що в будь-якому випадку не став би щось по-великому міняти. Жив би так, як раніше...

– Невже не захотів би спробувати тих радощів життя, яких не скуштував, які відкладав на потім, і ось цього «потім» не стало...

– Не знаю... Але однозначно не напився б. І по курвах не пішов би. Жив би, як і колись, ніби нічого й не сталося, ніби нічого й не знаю... Ні, все-таки, враховуючи, що, можливо, і справді залишився тільки тиждень, постарався б доробити ті справи, які розпочав, заради яких жив... живу. Ущільнив би час, працював би день і ніч, щоб дописати почату повість. Ти ж знаєш... Я стільки хочу в неї вкласти...

Стах зітхнув з полегшенням. Таку собі відповідь він уже знайшов для себе там, в майстерні: працювати, доробити, закінчити свою картину. Геніальну картину – хотів би думати він, якби не вічний сумнів... Він прекрасно розумів і, до речі, анітрохи не сумнівався в істині того, що коли пишеш видатну річ, то й писати її

потрібно відповідно. У сенсі – братися за пензель тільки тоді, коли бажання працювати – неперекорне, коли все тіло аж тремтить не тільки від цього бажання, але і від впевненості, що саме зараз ти можеш сотворити щось незвичайне, геніальне. І ніколи не підходити до мольберта, коли поганий настрій, байдужість до всього, лінь. Адже вона передається твору. Не треба змушувати себе, гвалтувати. Як же ти передаєш гармонію світу, якщо немає гармонії в твоїй душі? Якщо ж працюєш з насолодою, задоволенням, коли пишеш картину усвідомлюючи, вірячи, будучи переконаним, що твориш річ геніальну, то твої думки, енергетика, біоструми, твоя віра свідомо чи підсвідомо передадуться картині і вона потім буде виділяти їх, вона буде говорити ними з глядачем, з відвідувачем виставки, з любителем або професіоналом; кожен штришок, кожен мазок буде свідчити про геніальність творця і його твору. Цим і відрізняється робота генія, – думав Стасик, – від роботи простого майстра, поденника, розмальовника. Це так, але у справжнього, геніального майстра завжди є один «пункт», про який не можна забути, який не можна приховати далеко-далеко, який завжди при ньому, так як живе в ньому. Це – сумнів. Іноді, правда, він – сумнів – спить, проте коли вже прокидається, то будь-яке усвідомлення того, що твориш ти річ геніальну, зжере за хвилину та ще й облизеться. І каменя на камені не залишиться від твоєї впевненості, подолати цей кризовий стан, щоб не знищити зробленого, не запити, НЕ закинути все – можуть тільки люди сильні...

Вітас знав, що писав зараз Стах картину виняткову. Він бачив начерки, знав задумки, «читав» картину розпочату і доведену до сьогодишнього стану. Він не бачив хіба що те нове, що дописав Стах ввечері, після повернення з кладовища. І йому хотілося підтримати друга, який, очевидно було, заплутався в собі, у своїх думках. Але як зробити це так, щоб не образити його?

Вони пройшли кілька кварталів мовчки, замкнувшись в собі і не помічаючи витонченості сонного Мінська, не помічаючи його нічного життя, що вирувало біля кафе, біля зупинок таксі і просто поблизу деяких затемнених під'їздів. Час від часу до них долинали то рокіт машини, то сміх або крик дівчини, то просто гучний тупіт ніг... Але вони, звичні до цих звуків, до таких їхніх прогулянок, не бачили і не чули зараз нічого.

Стах ішов і думав, що йому пощастило з ним. Як і з дружиною. Не тільки в життєвому, побутовому сенсі, а й у творчому. Роздивляючись картину, Вітас, здавалося, читав його думки. А значить, можна хоч для початку заспокоїтися, у Стаха виходило так, як він того хотів. А значить, домігся він основного: зумів точно передати свої наміри полотну. Вітас місяць тому, тільки підійшовши до картини, продекламував Богдановича: «Подивися, як схід розгорається, скільки в хмарках залітних вогню...». Хоча не було на картині ні сходу, ні хмарок. Там були люди. Там були фарби. І люди, і фарби боролися між собою, як добро бореться зі злом. Картина була сном не сном, реальністю НЕ дійсністю, як, власне, і саме життя. Однак, головне, вона ніби випромінювала НЕ безвихідь, якою переповнене, просочене наше сьогоднішнє, а віру в краще, світле майбутнє, в перемогу добра над злом, світла над темрявою на цій землі. Те промовляла картина, в якій, як і в історії, як і в житті, де ми не знаємо ні початку, ні кінця, перемішалися і минуле, і сьогоднішнє, і майбутнє, що впливало з минулого, як минуле – із майбутнього... Зробити таке можна хіба тільки в живописі. Музика чи література тут були б безсилі, безпорадні...

– Так, кажеш – дописати почате, доробити недороблене... – порушив тишу Стах. – Це було б зрозуміло, це було б добре, якби не одне: родина. Ти думав про це? Бачиш, а я тільки про те й думаю. Я залишаю сім'ю – дружину, дочку без майбутнього... Я нічого не зробив, щоб забезпечити їм нормальне життя. Без мене...

– Перестань! Я вже не радий, що підтримав бесіду. Хіба можна про таке говорити всерйоз? За великим рахунком – всі ми ходимо під Богом. І кожну хвилину – від народження – ризикуємо своїм життям, так як це єдине, що у нас є незамінним, нерозмінним. Ось тепер може зупинитися біля нас он той «форд», із нього може вискочити молодик з автоматом, і так, заради сміху, нажене у нас дірочок... І все – кінець. Я вже не кажу про банальну цеглу. А ти – через тиждень... Перестань. І не думай. Заснув, розумієш, на лавці, херня якась приснилася, а тепер страждаєш...

Вітас, мабуть, пошкодував, що вплутався в цю розмову, всерйоз підтримав від початку і захотів перевести її на інше, ясно, виправдано, з'ясовуючи: просто сон, мрія, марення від втоми ... Стах бачив, як Вітас підбирав слова, щоб не образити його – як морщив свого великого лоба, як примружував очі, із зусиллям вичавлюючи з себе потрібні слова, як ніс Вітаса збирався вкритися зморшками. Вітас навіть не стримався і розправив їх, немов зняв окуляри. Вони пройшли кілька кроків мовчки, а потім раптом Вітас зупинився, правою рукою пригладив волосся, прим'яв на хвилину неслухняний чуб і проникливо глянув на Стаха:

– Тобі просто потрібно відпочити...

– Я і відпочиваю.

– ...Забути, виїхати куди-небудь...

– Я і хотів, але тепер не поїду.

– Заманити! Я і підтримав розмову заради розмови. Філософськи. Цікава, думаю, тема: людина дізнається, що через тиждень помре – що робити, як жити? Сюжетик, краще не треба. Продай?

Однак Стах не хотів переводити розмову на жарт, на легку балаканину.

– Я знаю, що робити, – настирливо і тепер уже впевнено промовив він.

– Ти серйозно?

– Серйозніше не буває. І не дивись на мене так, ніби я збожеволів. Я при повній пам'яті. Як і там, на кладовищі.

– Кажу тобі: відпочинь, а то точно в дурдом або у «Навінкі», потрапиш з такими думками, і тоді вже не ти про сім'ю думати будеш, а вона про тебе.

На тому й розійшлися.

Вранці Стах насамперед подзвонив на роботу – а працював він в одному журналі художнім редактором – і попросив на тиждень відпустку за свій рахунок.

Влаштувався він в журнал не так давно, коли жити стало зовсім неможливо: сім'ю треба годувати, одягати хоча б доньку, якщо не дружину, а картинами на шматок хліба зараз не заробиш. Він було спробував. Повісив пару десятків не самих гірших своїх робіт у двох приватних галереях. І не великі, здавалося б, ціни призначив, але жодної його картини так ніхто і не купив. Своїх багатих «меценатів» – аматорів живопису ми поки не нажили – грошики «нові білоруси» витрачають на ресторани, нічні клуби і казино, а багаті іноземці прихоплюють нашу незалежно-залежну країну. Держзамовлення закінчилися, підзаробити десь у колгоспі чи на заводі,

вдаючи «показуху», як колись у студентські роки, – не заробиш: лавочка закрилася, накрилася разом зі соціалістичним змаганням, компартією і всією її ідеологією. Справжнє мистецтво, звичайно, ніколи не було потрібне «суспільству», але не настільки... Раніше, хоча б вигляд робили, що розуміють і підтримують майже всіх, крім тих, хто був у відкритій опозиції тодішньому ладу. Таких було небагато. Можна навіть сказати – у нас їх не було зовсім...

Редактор вислухав прохання Стаха і, напевно, подумав, що відпрошується він через хворобу, тому що сказав: «Добре. Одужуй швидше. І приходь – є цікава задумка з оформлення. А без тебе ми – як без рук».

Тепер тиждень у Стаха був вільним, повністю його. І він закрився в майстерні-кімнаті, щоб писати, щоб працювати, щоб «визилити» картину, щоб встигнути, щоб ... На останньому «щоб» і згадав Стах, що сьогодні ввечері презентація виставки Скідевіча – давнього його знайомого, якщо не сказати друга, і подумав, що «вільність» художника завжди річ умовна і така ж абстрактна, як творчість деяких «авангардистів». НЕ побувати на виставці Скідевіча, навіть збираючись вмирати, він не міг. Жартома, за чаркою, коли кинув Скідевічу, що на його виставку прийде живим або мертвим, з цього або потойбічно-паралельно-перпендикулярного світу. «Що ж, піду, – вирішив Стасик, – не тому, що образиться і не пробачить, а тому, що прожити цей тиждень потрібно за можливості так, як зазвичай. Ніби я нічого не знаю, ніби нічого не трапиться. Це буде краще. І для мене. І для дружини. І для всіх».

Скідевіч, незважаючи на молодість і «зелень», дечого у творчості встиг досягти: доплунути і переплунути. Принаймні, його ім'я не тільки час від часу з'являлося в статтях, а й скільки разів звучало в доповідях. І не одне в переліку «молодих, проте вже талановитих». Та без зв'язків у комерційному світі – це нічого не означало б. Скідевічу пощастило: його будзагонівські знайомі з мінського наргоспу в останні роки існування комсомолу понастворювали різних фірм і фірмочок, і гроші у них не переводилися. Вони й організували виставку в самому Палаці мистецтв.

Офіційну частину Стах простояв у кутку, задрімавши після безсонної ночі, а на фуршеті закотив скандал. На самому початку, правда, вивів його з себе редактор журналу, який, звичайно ж, був тут: «Ось як ти хворієш... – прошепотів він, проходячи повз, – завтра в десять, щоб був у мене...». Стах не сперечався, щось доводячи, просто відійшов до стіни, до малопомітного столика. Там він, невідомо з ким, потихеньку-помалу напився не до «відключки», і з ним сталася істерика. «Я скоро помру!» – кричав він на весь зал і приставав до якоїсь красивої студентки Академії мистецтв, яка його знала: «Я хочу тебе трахнути! Мовчи! Мені не можна заперечувати! Я скоро помру! Не відмовляй, лярва!»

Друзі витягли Стаха в хол. Він сидів там і плакав. І шепотів у відчайдушному пориві: «Худоба, худоба, навколо одне бидло! Набридло все! Заберіть мене звідси! Не хочу жити... Набридло... Худоба... ».

У холі було сиро. Холодно, як у витверезнику. Горілка швидко вийшла, видихалася й істерика. Стах пішов з виставки тихо, непомітно, не попрощавшись зі Скідевічем. Супроводжувати його взявся давній друг, з яким, щоправда, вони останнім часом рідко бачилися, – викладач філософії в одному із мінських вузів Сергій Сирець, зовні схожий на татарина, трохи вузькоокий і розкосий, з вилицями і дротяним чор-

ним волоссям. Сергій сім'ї не мав, жив у гуртожитку, і тому мало не щовечора Стах засиджувався з ним на кухні в розмовах до півночі, до тих пір поки НЕ набридли ці посиденьки дружині... Йшли вони повз Свислоч, очі їхні блукали по сонному Мінську, який мав красивий вигляд із набережної, і розмовляли, немов у продовження Стахових вигуків про те, що народ дійсно худоба, якому потрібно тільки хороше пасовище і жорсткий пастух.

– Усіх людей умовно можна розділити на дві групи, – говорив Сергій, – на людей активних, які вічно незадоволені собою, своїм становищем, бажаючих змінити своє життя, змінити цей світ, і тих, хто не замислюється над життям, кого все влаштовує, для кого страшно будь-яке майбутнє, страшно, по-перше, своєю невідомістю ... Поділ цей можна і спростити: світ ділиться на тих, хто вважає, що все найкраще попереду, і прагне йти вперед, і тих, хто вважає, що все краще вже в минулому, і тягне назад ...

– А-а, Гумільов, пасіонарії ... – Стах потроху приходив до тями і думки друга здалися йому знайомими з літератури.

– Так. Говорив про це також Ортега-і-Гассет та й багато інших. Я не претендую на щось нове, на відкриття. Як і вони, напевно. Маркс, а слідом і Ленін он розділили людей на дві категорії, на два класи: гнобителів і пригноблених. І тут правда є. Але, якщо без політики, світ ділиться на тих, хто веде, і тих, хто слухняно, або примусово, крокує слідом. Чого не забував Ленін. Однак і він не врахував, що результатом роботи, зусиль пасіонаріїв – найчастіше користується худоба і зайвих особин винищує. Так от, біда наша сьогодні в тому, що, бажаючи свободи для себе, особи (ті, хто веде) мають ще більше свободи і прав – демократія – дали худобі (тим, кого ведуть), місце якої в стійлі. Худоба ж, відчувши свободу, голову підняла і сама захотіла за собою вести – полетіла не розбираючи дороги. А куди худоба може вести? Назад, тільки й того. Туди, де вона вже була, де, пам'ятає вона гарно – хороше, в його розумінні, оскільки інше вона не бачила – пасовище, яке, до речі, сама і потоптала ... Тому я і розумію, чому ти кричав там, у фойє, про худобу, що все набридло... Мені теж хочеться втекти кудись звідси, виїхати, хай живуть тут, як хочуть...

– Я просто сильно напився. І дівчина та по-хамськи себе вела – відмовляла. Ха! Бачиш, я по-хамськи ліз до неї, а вона відмовляла. Ось тобі й людина. Інтелігент... А ти кажеш про худобу. Може, і кричав я щось, але без думок наперед. Ти ось кажеш про худобу, а я думаю про наших батьків. Думаю, розумію, що нічим вони з народу для нас не виділяються, крім того, що наші батьки, але – не бидло вони, не бидло...

– Худоба. Важко собі в цьому зізнатися, проте це так. І в даному випадку я не вважаю це образою для них. Я кажу свідомо, з жалем. І за принципом заперечення заперечення: буде співчуття – образа і чіпляння ярликів – образа, виходить, просте співчуття всім нам нещасним, жалюгідне: і особистостям, і худобі, і батькам, і дітям...

– Може й так. Мені важко зараз з тобою сперечатися.

– А чи помітив ти, що якщо серед худоби з'являється лідер – плоть від плоті його, – то розум йому частіше замінює злість, нахабство, напористість, нечесність і так далі. Злість на все і всіх. Спочатку на осіб, як на розумних, а потім і на своїх, на худобу. Ти бачив, які в нього стають очі – немов кров'ю наливаються, – з якою злістю невідомо до кого, бо до всіх він говорить ... І всі, хто навколо нього – вороги, вороги. Страшно думати про майбутнє, згадуючи схожих його попередників...

Стахові не потрібно було пояснювати, що за «його» передбачає Серж. Так говори-ли зараз: «він», з наголосом на цьому слові, не називаючи ні високої посади, ні імені його, показуючи тим самим своє неприйняття цієї людини і зневагу до того, що він робить. І тому Стах одразу підхопив новий виток розмови.

– Яке там майбутнє... Про сьогодні думати страшно. Взагалі думати страшно, адже, дивлячись на нього, приходиться в голову тільки одна певна думка: невже в цілому краї чи не знайдеться людина, яка жертвує собою, заради інших, заради того, щоб щось змінити...

– Не знайдеться, не той край, пробач ... Століттями вибивалося, знищувалося тут все, що наважувалося чинити опір. Тому зараз настільки безцеремонно, войовничо, безсоромно, впевнено і користується він владою. І країною. Як слухняною, безславною жінкою. І худоба плескає йому в долоні – він повністю відповідає його ідеалам. Але не можна бути таким жорстким зі своєю рідною матір'ю, не можна так принижувати свій рідний край, його історію та мову. За всіма людськими і християнськими законами не можна. Все на цьому світі враховується, ніщо не проходить безслідно. І покарання буде, якщо не від людей, то від Бога. І буде нещадним. Я співчуваю йому...

– Перестань ... поспівчувати краще народу.

– Щоб він так поспівчував мені хоч раз, як я шкодую. Щоб він спробував зрозуміти мене, як я його розумію. Я намагаюся говорити з ним, а мені у відповідь, почувши свою рідну мову, – націоналіст, бенеефовець, фашист ... Боже, яка темрява, безвихідь. Що і хто ще потрібен йому, щоб зрозуміти, що так жити не можна?

– Клини клином вибивають, – так говорить мудрість народу, або, якщо вірити тобі, скотина. І я впевнений, що врятувати нас врешті-решт зможе тільки схожий на нього лідер – жорсткий, рішучий, напористий, але – високоосвічений, висококультурний, такий собі «учений монарх», а по-простому – інтелігент-диктатор, який свідомо, а не інтуїтивно, буде говорити те, що хоче чути худоба, а робити, як і цей, своє, причому не властивими йому самому засобами: силою, примусом. Тільки до такого прислухається худоба, такому «повірить», і тільки він зможе вивести його з цього замкнутого кола, з цього хворого болота на сіножаті. І тоді, коли їжі буде достатньо, можливо, і худобі буде час задуматися над своїм життям.

– Так то воно так ... Звичайно, не треба недооцінювати роль особистості в історії. Однак найчастіше особи такі тільки руйнують і дуже рідко щось створюють. Наламати дров «лице» може стільки, що потім вдесятьох не розберешся. Прикладів сотні, в тому числі і наш, нинішній ... Але марно ти покладаєш якісь надії на худобу. Забудь про це. По-перше, в худоби ніколи не буде достатньо їжі, по-друге, худоба ніколи не думала і думати не буде. Вона не для того створена. Вона може хіба лише відчувати і віддаватися почуттям, які і заміняють їй розум. Більше того, бійся худоби, яка вважає, що вона думає... Недарма в інших – демократичних – країнах введені різні цензи: віковий, освітній, майновий, щоб виключити покидьків суспільства з числа виборців, щоб не впливали вони своєю тупою масою на результати виборів, в яких самі не орієнтуються і вірять тільки тому, хто більше наобіцяє. У нас же дають сторічному діду з будинку пристарілих бюлетень – йди, рятуй своє найближче майбутнє. Ось і наголосував, його мати...

– Що ти розсердився на народ, чим він тобі так не догодив?

– А то ти не знаєш ... Втім, може, я не на народ злюся, а на самого себе, на життя наше, на те, що змушені ми з тобою займатися зараз зовсім не тим або не тільки тим,

заради чого на світ цей прийшли, не тим, до чого душі наші тягнуться. Ось йдемо ми красивими місцями і замість того, щоб обговорювати високі творчі проблеми, у хмарах літати, говоримо про бруд, про який і говорити огидно, огидно – про політику. Говоримо, бо душа болить... Зауваж, душі наші засмічені сьогодні, екологічно забруднені політикою. А душі не політика потрібна. Їй потрібно встигати бачити красу світу, щоб ділитися радістю цієї краси з іншими душами. А ми про політику ... Яка для нас, як, до речі, і для худоби, має залишатися поза нашим життям, існувати десь паралельно. У неї свої кумири...

– Ніколи цього не було і не буде. Навіть в ідеалі. Не ми диктуємо умови суспільству, а воно нам. Єдине, що ми, творці, так би мовити, можемо зробити, це вплинути на загальний культурний рівень суспільства. І то не відразу, а, можливо, тільки через покоління.

– Через покоління... А живемо ми сьогодні. Ми завжди живемо сьогодні. А не вчора і не завтра. Ось звикли думати: філософ – значить мрійник, людина не від світу цього. Неправда, ми і відаємо справжню ціну життя і намагаємося взяти від нього сповна і, відповідно, віддати йому все, що маємо, виробити свій потенціал максимально. Біда тільки в тому – та й не біда навіть, а витрати існування, безглузда безглуздість – що працюємо ми, як, втім, і ви, творці, зі словом, з фарбою, зі звуком... Ми переконуємо, а не змушуємо, ми пояснюємо, а не нав'язуємо, як роблять це «ідеологи». Ті ж, хто проти нас, з нами не церемоняться. Якщо не по-їхньому – в'язниця, ГУЛАГ, розстріл – фізичне винищення.

– І плоди кропіткої роботи довгих років, які самодур може викорчувати в один момент...

– Так, але іншого шляху у нас немає. Проти лома немає прийомів, крім слова, яке впаде в щире серце і проросте. Проросте! Я боюся тільки одного, що в результаті всіх його експериментів в нашому краї може пролитися кров. Безневинна кров, як плата за свободу, що врешті-решт прийде ... Треба бути готовим до цього і зробити все, щоб на твоє місце прийшло потім два, п'ять, десять таких, як ти. І тоді, рано чи пізно, ми перемажемо остаточно. Герострат і подібні йому – тимчасові. І вони знають про свою тимчасовість, тому й лютують так. Але вогонь руйнівний догорить і згасне і на місці спаленого лісу виросте новий.

– А на місці спаленої хати виросте?

– Ти не чіпляйся. Можливо, моє порівняння і кульгає. Але давай все ж залишимо собі надію на краще майбутнє ...

Вдома, в ліжку, Стах згадав цю розмову і схопився, зачепившись за думку: мені все одно померати, так чому б не загинути, – подумав він, – загинути красиво, в стражданнях за рідну землю, піти з «музикою» ... І не одному, а ... з ним ... разом ... Однак він відразу відкинув цю думку: для того, щоб спробувати здійснити її – потрібен час, а саме часу у нього і не було – залишилося всього шість днів. Всього шість днів, яких вистачить тільки на те, щоб дописати картину. І він усміхнувся собі скептично, мовляв, виправдань завжди можна знайти мільйон, аби не зробити щось. На тому, напевно, і світ тримається. Якщо не мир, то влада пастиря над худобою – точно.

Робота над картиною, незважаючи на сумніви і коливання, просувалася потроху вперед. Навіть зараз бачилося вже, що буде цей твір не зовсім звичайний. На початку

Стах думав, що відображаються в ньому тільки його задумки, тільки стан його душі, що бачить він у картині те, що сам хоче бачити. Потім же, коли і дружина, і друг, «прочитали» в намальованому те ж саме, він переконався: помиляється, що так є насправді. Більше того, він зауважив, що виходить у нього нібито картина-барометр, картина-дзеркало, в якому якимось чином позначається те, що відбувається зараз в країні. Можливо, і не позначається, але людина, яка дивиться на неї, знаходить у ній фарби, співзвучні сьогоднішньому дню, загальному настрою. Навіть не знаходить, а картина сама передає, підказує, диктує йому цей настрій. Фарби її то темніли, то поблискували, наче в залежності від того, яка політична чи соціальна «погода» була на вулиці. Зараз перемагало зло – наближався вечір, наступала осінь – і картина «темніла», «чорніла», скільки б Стах не з'ясовував її. Тільки через півроку роботи він зрозумів це і кинув витягувати потемніння яскравими фарбами, а всю увагу спрямував на вимальовку персонажів, якими картина була густо населена. Так, як картини Босха, або, ще точніше – Філонова. Або ні, тепер, коли густота, «чорнота» фарб переважала, була найсильнішою – швидше нагадувала вона деякі картини полотнищ, на яких фарби просто розлиті плямами. Особливо трохи далеко, коли окремі фігурки, будівлі, дерева зливалися, з'єднувалися між собою, й іноді навіть вся картина здавалася однією суцільною темною плямою і не помічалися відразу ні сині, ні червоні, ні зелені, ні інші яскраві кольори, з яких вона складалася. Однак варто було вдивитися в картину, як вона починала загорятися, висвітлюватися, оживати, аж до того, що яскраво-зелені, яскраво-сині, яскраво-червоні кольори починали «сліпити» очі... Звідси й слова з'явилися: «подивися, як схід розгорається ... ». Картина давала глядачеві надію на краще майбутнє, що дозріває в похмурому сьогодні. І не просто надію, а впевненість, що так буде, що інакше не буває, що взагалі майбутнє – світле...

Стаху, однак, не подобалася така «барометричність» і «пророчість» картини. Спочатку він вважав це не досягненням своїм, а чи не основними недоліками «твору». Правда, потім інтерпретувати картину він перестав ще й тому, що подумав – будь-який творець може помилятися й іноді разом з виплеснутим негативом народити ЩОСЬ... Але чим менше залишалося до того дня, тим більші сумніви охоплювали Стаха. І якби він не знав, що трапиться з ним через кілька днів, він або кинув би писати картину, або знищив би її... Оскільки був він упевнений, що це остання його робота, то змінювати нічого не став. Переробити її він вже не встигне. Може тільки зціпивши зуби й доробити. Тільки доробити...

Так, борючись в першу чергу з самим собою, і працював Стах. А вечорами вони з Вітасом, НЕ зраджуючи звичці, прогулювалися по затихлому місту. Правда, про те, що скоро Стаха не стане, більше не говорили, наклали на цю тему табу: Стах вже змирився з тим, а Вітас просто «забув» до пори, до часу. Тому розмови були «звичайні».

– Щодня на роботу йду через площу Перемоги, – говорив Вітас, – і часто зустрічаю там відомих письменників, художників, акторів. Так ось що, насамперед, впадає в очі: ті, хто вважаються елітою суспільства, одягнені сьогодні гірше всіх. Не тільки дорослі, а й молоді, доношують давно не модні, обшарпані речі. Мало того, що робота наша творча нікому не потрібна, що гонорари мізерні, так ще й на «службі» платять такі копійки, яких на елементарне прожиття не вистачає.

– Це просто знущання з нас тих, хто при владі, – підтримував розмову Стах, – мовляв, ви хотіли свободи, де-мо-кра-ті-ї, ви більше всіх кричали про соціальну

несправедливість, про ринок, то ось вам ринок і справедливість... Кинули, як собачат сліпих – випливайте самі. А якщо це сфера культури? Справжньому художнику не просто воля потрібна. Йому потрібна підтримка, розуміння, потрібен меценат, покровитель. Високоосвічений, свідомий. Російський живопис всього дев'ятнадцятого століття тому доказ. Не було б Демидова – не було б Брюллова. Не було б Трет'якова та інших – не було б розквіту живопису в кінці дев'ятнадцятого – початку двадцятого століття. І не тільки в Росії. Французькі імпресіоністи вижили і працювали тільки завдяки замовленням російських меценатів. Улюблений твій Матісс, можна сказати, і став Матіссом завдяки Щукіну. Втім, хто б зараз згадував Щукіна і Демидова, якби не Матісс і Брюллов... Але я не про те. Така, як сьогодні, свобода – сво-бо-да! – потрібна тільки графоманам і пройдисвітам. Подивися, чиї книги виходять зараз, хто за кордон з виставками їздить! Далекі від мистецтва люди. Але пробиваються зі зв'язками і без совісті. Вони готові перед спонсорами на колінах повзати, аби свого добитися.

– І повзають. Але тим не себе принижують – їм це до одного місця, – а нас. Адже за ними і нас міряють, і нас за людей не вважають...

– Одне радує: як це не парадоксально – білоруське мистецтво потроху – нарешті! – стає елітарним в нашій державі. Це раніше того, хто говорив по-білоруськи, відразу зараховували в «колгоспники», сьогодні «справжні колгоспники» першими на «трасянку» переходять. А по-білоруськи розмовляє справжня еліта нації. І дуже добре, що йде до нас зараз багато молоді, вихованої не в радянсько-соціалістичному реалізмі, а на кращих європейських зразках. І сама молодь – білоруськомовна – прагне створювати щось нове, Модернове, те, що вливається повністю в контекст європейської культури. Правда, про це мало хто з людей простих знає, адже пропаганди ніякої немає й існує рух цей, немов паралельний світ: з одного боку – російська маскультура, яка на слуху, з іншого – нова Білорусь, з якою не соромно показатися в Європі. І ми – покажемося.

– Ще один штришок, – підхопив Стах думку Вітаса, – білоруськомовна елітарна молодь починає тягнути те краще, що є серед російськомовного середовища. Раніше вони виїжджали до Москви, до Пітера. Тепер залишаються тут. І або поповнюють сірі ряди російських шовіністів і соборовців-папуг, або приєднуються до нашої молоді. Те, що працювати нам зараз доводиться у своїй країні, на землі батьків, майже в підпіллі – їх ще більше приваблює, додає шарму. Андеграунд по-білоруськи... Не в сенсі мови, а в сенсі культури, політичної ситуації та відносин влади. У цьому на сьогодні я бачу передумови, витоки майбутньої перемоги білорусьчини на Білорусі. На цей раз відродження Білорусі почнеться не з села, а з міста, так як село свій потенціал вже вичерпало, а в місті він – невичерпний. Нічого, ось прийде новий і мудрий лідер і все стане на свої місця.

– Прийде. Але прийде завтра чи післязавтра, а нам з тобою жити і вмирати, – гірко вимовив Стах, згадавши розмову з Сергієм і свої думки з приводу «відходу, так з музикою...».

– Та що нам про себе думати, – сказав Вітас, немов забув, що Стаху через день-другий вмирати, – зміну потрібно готувати, працювати на майбутнє і бути готовими в певний момент не прозивати шанс, як це було кілька років тому ...

– Нам з тобою трохи за тридцять, а ми вже крила опустили, а ми вже змирилися з тим, що є, а ми вже готові хоч сто років чекати, поки прийде «новий і мудрий» і

витагне нас із трясовини, очікуючи «нового шансу»... Не до боротьби наближати його, а, зауваж, чекати. І що ми чекаємо? Я зараз готовий погодитися з Сергієм Сирцовим, який говорив про це, в тому числі і про свободу, а тим більше можливість будувати своє, незалежне від сусідів, життя – треба платити. І платити кров'ю, іншої плати небо не приймає. Рано чи пізно, але кожен із двохсот народів, що мають свою державність, плату таку віддав. Справа тепер за нами. Це не обов'язково може бути смерть тисяч, мільйонів людей, це може бути смерть тільки однієї людини, але вона сколихне мільйони, заради яких він загине, і вони сприймуть її, як свою...

– Красиво, красиво ти малюєш, – не втримався Вітас, – але це в ідеалі. А в сьогоднішньому конкретному житті я іншого шляху, крім поступової, крок за кроком, цілеспрямованої виховної, пропагандистської роботи не бачу. Різні часи були в історії. На нашу долю випав морок. Що ж, спробуємо трохи висвітлити його, але не факелом зі свого тіла, а факелом серця і душі...

На Стаха знову насили думки про те, що йому доведеться покинути цей світ, це життя, так нічого і не зробивши. «Ех, якби був час, щоб був час...» – подумав він. Щоб був час, він би більше не сидів склавши руки. «Факел з тіла» – звучить красиво, але це не той шлях, хоча і допомагав він в критичні моменти деяким народам. Тим же чехам... Стах ішов і майже не слухав міркування Вітаса про те, що в усі часи, при будь-яких владах, справжні творці були в опозиції до неї і тому жили, якщо не в злиднях і голоді щодо інших, то щодо своїх заслуг перед суспільством точно; про те, що пощастило їм зі Стахом на дружин, які розуміють їх і не женуть заробляти на хліб і одяг «комерцією», як інші, і страждання їхні «цілодобові», які не дають в сім'ю ні копійки і навряд чи дадуть щось у найближчому майбутньому...

Неділя, в яку ввечері Стаху доведеться йти на кладовище, наближалася, здавалося, саме так, як і потрібно було: ні швидко, ні повільно. Картина була вже майже закінчена. От тільки кладовище чомусь у Стаха не виходило так, як хотілося. Особливо той куточок, де була його могила. У п'ятницю ввечері Стах вирішив піти в скверик з надією побачити там її знову. Або хоча б знайти те місце, де «повинна» вона бути. Взяв з собою носовичок з піском, жменю якого зачерпнув тоді зі своєї могили, щоб тепер за ним зорієнтуватися за потреби.

На тій самій лавці він просидів більше години – поки не стемніло. Однак нічого у скверику не змінилося: ті ж собаківники, ті ж молоді матері з дітьми в колясках навколо. І ніяких кладовищ – навіть у множині, навіть боковим зором не видно. Стах приблизно знав, де «знаходиться» бачена ним його могила, але там ріс клен. Товстий і старий, як і всі дерева в садку. Під шумливим, легким листям біля нього чорніла звичайна земля, а не жовтий пісочок, який був в хусточці Стаха. Він взагалі не розумів тепер, де міг набрати цього піску в скверику в той вечір, так як свіжих розкопок поблизу не було видно. І цей пісок нізвідки знову і знову підтверджував те, що зустріч з незнайомцем була наяву, а не уві сні...

Стах сидів і думав: а як би він жив, якби давно знав день своєї смерті. Що змінив би в житті, що ні. Згадав дитинство, гайдарівську казку про чарівний гарячий камінь, яка його вразила колись. І співзвучно їй подумав, що, напевно, теж нічого не змінив би у своєму житті, якби випала така можливість. Чому? Та тому, що не тільки він, а й всі люди спочатку знають, що помруть. Рано чи пізно. Завтра або через сто років...

Так чому ж вони не живуть так, щоб не шкодувати потім про «без мети прожиті роки», про невдалу сім'ю та задуми, про помилки і гріхи. Чому релігія не акцентує увагу на цьому, а все більше про рай і пекло... Вибір небагатий ... «Оскільки нам не дано знати, коли прийде наш останній день на землі, але ми знаємо, що він обов'язково прийде, що ним може стати навіть наш завтрашній день, так чому ж ми не готуємося до того, чому ж ми не живемо кожен новий день, як останній? – думав Стах і сам собі заперечував:

– А, може, це «незнання», цей самообман і є вища справедливість, найбільше щастя для людей?»

Час йшов, скверик залишався сквериком, НЕ змінювався. Стаху він подобався якраз таким: тихим, вечоровим. Він виглядав затишним, якимось своїм – домашнім. Мінчани, що живуть поблизу нього, на колишній Німецькій слобідці, де і зараз вулиці мають, нехай і осучаснені більшовиками, «революцізовані», але німецькі назви: Рози Люксембург, Карла Лібкнехта, Клари Цеткін та інших, люблять його скромну красу, а він відповідає добротою на доброту, добротою на зло і, напевно, через цю світлу ауру його ніхто і не підозрює, що колись тут було кладовище. Було ... Коли ...

І Стах бачив його. Бачив... Але сьогодні скверик так і залишився сквериком, за-тамувавши свою таємницю в собі.

Нарешті Стах перервав тривожні думки, повернувся в життя і, висипавши жовтий пісочок з хустки під лавку, пішов зі скверика додому. Як і минулого разу – місто ще жило – не дрімало навіть. На зупинці, повз яку Стаху треба було йти, голосно розмовляли троє чоловіків. Навіть не говорили, а наполегливо сперечалися, так зрозумів Стах, коли підійшов ближче. Він тільки тепер помітив інших очікуючих автобуса, що збилися в напружену групу на другому краю майданчика, за невеликим навісом. Досвідченому оку відразу було видно, що між трьох чоловіків назріває бійка. Уже можна було розібрати окремі слова і Стах прислухався.

– Харе, хлопці, харе, я нічого... – говорив високий, худорлявий чоловік. «Беларус», – подумав про нього Стах, глянувши на двох інших невисоких і чорних, з усього – азербайджанців.

– Харрі ... – передражнив один з них білоруса. – Бий його, Алі, бий... – і першим коліном вдарив білоруса в промежину.

Чоловік застогнав, зігнувся навпіл, схопився руками за хворе місце, «азербайджанці» налетіли на нього, повалили і почали бити ногами, цілячись в обличчя. Заволали жінки. «Азербайджанці», немов злякавшись шуму, крику, кинули бити чоловіка і відійшли, по-своєму викрикуючи інколи вбік. Чоловік піднявся, витер полою сорочки кров і бруд з обличчя, дістав носовичок, приклав до розбитих, кровоточивих губ і сказав, звертаючись до всіх:

– Що ж ви стоїте, білоруси! Двоє чорножопих б'ють мене ні за що, і ніхто не заступиться! Понаїхали, суки, сюди і хочуть свої вовчі закони встановити! Але не на того наравалися! Я покажу вам, хто тут господар! – і кинувся до «азербайджанців». Ті знову повалили його на землю, проте на цей раз не так вдало. Падаючи, він вчепився в Алі і потягнув за собою. Вони каталися по землі, а другий «азербайджанець» бігав навколо і, як тільки білорус виявлявся зверху, по-жіночому кидався на нього і бив, хапав за вуха, волосся, рвав їх зі злом, аж піна з рота летіла...

Люди на зупинці з прихованим жахом спостерігали за бійкою. Мовчали жінки. Не було видно і щоб хтось із чоловіків і хлопців, що стояли тут, відгукнувся на

заклик і готовий був кинути на допомогу своєму. І тоді Стах НЕ втерпів. У будь-який інший час він, напевно, мовчки пройшов би повз (нехай товчуться, п'яниці, заспокоїв би себе), так куди йому слабаку худому лізти в бійку... А тут, не тому, що попросився вже зі своїм життям, що не боявся за нього, не витримав, рвонувся до «азербайджанця» з криком:

– Відійди, падлюко!

«Азербайджанець», який не очікував такого повороту, задкуючи маленькими кроками, дивився дико розкритими чорними гудзиками очей прямо в очі Стаху. Стах побачив, як широко розкриваються від частого і глибокого дихання його ніздрі, як стискаються в злості тонкі губи, як напружилася товста мускулиста шия; побачив неголені, немов брудні, щелепи і брудний комір сорочки, – і стала ця чужа людина йому ще більш огидною. Стах придушив у собі почуття жалю, що росло в ньому до цієї людини, вимушеної їхати за тридев'ять земель шукати «щастя», стиснув пальці в кулаки, і в скронях закалатали молоточки серця – в ньому прокинувся давно, з дитинства, що не тривожив, інстинкт воїна, захисника... Він і не помітив, як Алі звільнився від того чоловіка і став підкрадатися ззаду. Стах жодного разу не встиг не те, щоб вдарити, а навіть замахнутися на людину, яка стала йому ворогом, як Алі схопив його з-за спини за шию і повалив. Отямився Стах вже на асфальті з поставленим до горла лезом ножа. Холодним, колюче-гострим, лякаючим...

– Що, теж захотів крові нашої, – похвалився, прошепотівши близько, на вухо, Алі, – так ми твою подивимосся ...

«Кінець, – подумав Стасик, – от як воно буває. Та просто все. Як і не жив ... » Але тут пролунали короткі, різкі свистки і тупіт ніг. Хтось, напевно, збігав у недалеку міліцейську школу і покликав чергових.

– Живи, – швидко вимовив Алі, – але пам'ятай: ми прийшли до вас надовго. Будемо зустрічатися, – відштовхнув, як неживого, від себе Стаха і кинувся навтьоки.

Потім уже Стах пошкодував, що з'явилася та міліція. Адже складання протоколу у відділенні, опитування свідків, з'ясування осіб постраждалих (Стаха і чоловіка, який, на щастя, був тверезим) – зайняло майже три години. «Чорних» же і слід прохолов. І видно було, що роблять все міліціонери заради формальності, адже шукати «азербайджанців» ніхто не буде, тільки на відділку «повисне» ще одна нерозкрита справа. Тому, зрештою, вся злість чергового сержанта спрямувалася на Стаха і побитого чоловіка, ніби вони у всьому були винні: лізете куди завгодно, пригод шукаєте на свою... Словом, час, такий цінний зараз для Стаха час, – кілька годин – був втрачений назавжди. Добре ще, що йти від міліцейської ділянки до будинку було близько, адже відпустили їх далеко за північ. Чоловік винувано потис Стаху руку, зітхнув важко, і пішов. Якби не «протокол», Стах не знав би навіть, як його звуть.

Схвильована жінка зустріла Стаха на порозі:

– Де ти так довго був? Хоча б подзвонив. Я з Вітасом говорила. Він вдома. Також злякався за тебе. Дзвони – чекає. А я на кухню підігрію поїсти і звідти почую, що було, де був...

Стах набрав номер Вітаса.

– Живий, курилка, – озвався той відразу, – а то налякав мене своєю могилою, то я не знав, що й думати. Ледь дружині своїй не проговорився. Ну розповідай...

Стах коротко, уривчасто, щоб швидше, щоб не тривожити душу, розповів про бійку на зупинці, про прийом до міліції.

– Ти завжди влізеш, куди не треба, – крикнула дружина з кухні.

– Так уже й ліз я куди...

– Добре все, що добре закінчується, – резюмував Вітас. – Ну, так я думаю, сьогодні не гуляємо?

– Не до прогулянок, після таких гулів... Та й робота стоїть. Але, вибач, не до жартів мені зараз, тому й не «врубався» відразу: о другій годині ночі...

– Тоді до завтра.

– До завтра... До сьогодні...

Стах ще працював, не лягав спати, коли пролунав дзвінок у двері. Приїхала сестра. По дорозі з Ліди в Жлобин минути в столиці брата – гріх. Стах був страшенно радий цій зустрічі. Весь ранок вони просиділи на кухні то за чашкою кави, то за склянкою чаю. Засмучений Стах був тільки одним: весь тиждень він метушився, щось робив, зби-рав-ся вмирати, а про матір і батька так жодного разу і не згадав. «Які ми, люди, все ж егоїсти, – не про всіх, а про себе, подумав Стасик, – замикаємося у своєму вузькому світі і про близьких згадуємо тільки тоді, коли вони самі нагадують про своє існування. Дешевеньке ж і дріб'язкове, але своє, застеляє нам очі, і ми не бачимо за ним нічого, крім самих себе...». Забув він, зовсім забув про батьків, про те далеке поліське село, де народився і де зараз живуть батьки. Хворіють, говорить сестра. Звичайно, роки летять. «Був би час, – подумав Стасик, – кинув би все і сьогодні ж відлетів до них ...» Був би час... Але... часу залишалося все менше і менше...

Сестрі теж було не до гостей. Вдома з маленькими дітьми залишився чоловік і вона явно хвилювалася, вранці кілька разів у розмові згадала його: «Як там мій Вася?» О дванадцятій Стах відвіз сестру на вокзал. Посадив на поїзд, вийшов з тунелю, і не встиг навіть озирнутися, як до нього підскочила циганка: «Дай, красеню, руку – погадаю! Всю правду скажу... ». Стах механічно, байдуже, простягнув їй руку. Після нервового вечора, безсонної ночі і неспокійного ранку, був він немов у трансі, в якійсь прострації. І тому, як сказав би Сирцов, перестав адекватно реагувати на навколишнє життя. Циганка – широка в стегнах, жирна, аж блискуча баба – схопила руку, заглянула в неї і відразу почала говорити, що жити буде «молодий» довго і щасливо ... Стах почув ці слова і криво посміхнувся: один він знав, що завтра помре, грубо, різко висмикнув руку в циганки і, не слухаючи її вигуки і матюки слідом, пішов до зупинки.

До наступного – останнього – ранку Стах просидів біля картини. Нічого не малював, НЕ домалював, НЕ підмальовував. Застиг в думках. Звичайно, якби був час, він багато чого змінив би в ній. Навіть не змінив би, а переписав заново. Щоб підсилити, щоб уточнити. Він тепер чітко уявив собі недоліки картини. Він бачив тільки їх. І він знав, як їх позбутися. І чим більше він вдивлявся в ці фігури і особи, у ці будинки і дерева, тим більше йому не подобалося те, що він зробив. Перша назва картини була «Підсумок», але тепер він вважав, що вийшов у нього не результат, а щось інше. Адже результат – це завжди біль, це нерв, це розрив

по живому, це крик, це тривога, це неможливість що-небудь змінити, це безнадія... Результат рідко залишає надію, дає спокій. Точніше, ніколи не покидає і не дає. Картина ж, при всій своїй похмурості, дихала такою надією, випромінювала таку доброту і спокій, таку впевненість, що майбутнє у нас не просто є – воно світле і благополучне, що назвати картину потрібно було б якось інакше. Скажімо, так – без претензій на оригінальність: «Спокій», або краще – «Очікування». У цьому слові є і тривога, і надія, і передчуття... як і в картині. Так, по суті, і справді: все наше життя – очікування. У кожного своє очікування. Яке, підкаже картина, закінчиться добре, славно... Або ні, може, використовувати для назви якийсь модне слівце, типу «Ілюзія», або «Ностальгія», в якому так, до речі, перегукується і минуле, і сьогодення, і майбутнє. Або шизанути абстрактно-авангардно-відверто-незрозумілим: «Жити знаючи», або «Щастя бути...», або краще – «Окраєць» і останнє «у» перекресливши поверх його написом «й»...

Зрештою Стах зупинився на назві «Очікування».

При денному освітленні він ще раз оглянув своє «Очікування», дещо одним-двома штрихами-мазками, легкими і майже непомітними, додав. Виправив те, що не подобалося, хірургічно точно, ніби його рукою водила божественна рука. Увечері покрив картину лаком, подумав, що гарну раму їй підбере і дружина. Склав акуратно пензлі, фарби, прибрав у майстерні. Не тому, що занадто любив порядок, а просто до зустрічі ще залишався час і сидіти склавши руки було нестерпно. Хотів написати якусь записку дружині, та передумав. Що писати: прощатися з життям, вибачитися, показати своє «геройство» – знав про смерть і свідомо йшов на зустріч з нею? Смішно, цинічно...

Вечоріло, сонце ховалося за будинками і деревами, коли Стах вийшов з дому. Йшов неквапливо, повільно прямо в скверик і думав: «Дивовижна річ: ось іду я вмирати. Іду, як ні в чому не бувало, як на звичайну прогулянку. Але – на смерть. Сам. Як на плаху, як до неминучого, як примусово, безвольно, навіть не спробувавши щось змінити. Іду, немов тварина бездумна, дурна. Як загіпнотизований, як запрограмований. Як зомбі...» – порівняно накручувалося в його голові, але думки не лякали, не порушували його спокій, не знімали байдужість, що межує з упевненістю: нічого не трапиться, все залишиться по-старому. Людина навіть в безвиході, буває, чіпляється за соломину надії і – впливає... Стах не думав про це, він раптом подумав про інше: «Як це так: випадково зустрів якусь людину і відразу повірив їй, повірив якомусь піску в кишені, якимось байкам про автобус і жодного разу – ні разу! – За весь тиждень всерйоз не засумнівався в тому, що передбачене незнайомцем збудеться. Збудеться сьогодні, зараз, через кілька десятків хвилин. Повірив і все... ».

Стах ішов і розмірковував – ішов і розмірковував спокійно. Не тому, що змирився і здався: хай буде, що буде; і не тому, що так втомився і невиспаний; і не тому, що передчуття близькості смерті у нього не було, не жило ні в душі, ні в серці. Спокійно йому було насамперед від того, що закінчив він нарешті роботу, якій віддав півроку життя. Дивно, але зараз, здалеку, він був задоволений собою, задоволений зробленим і вперше, мабуть, міг сказати собі: «Ай да Стах, ай да молодець!» Він знав, він бачив, він розумів, що при всіх сумнівах, твір вийшов винятковим, несхожим ні на один із тих, що зберігаються зараз у музеях та приватних збірках, якщо не світу, то... Європи точно. Втома і розкутість щасливо розпливалися на його тілі. Втома, розкутість, байдужість, спокій... і тільки там, десь глибоко, починала вже народжу-

ватися і міцніші думка: а скільки б він міг зробити ще в цій, по суті, відкритій їм матері, в цьому стилі, якби був у нього час, якби було в нього життя, яким би дожив він тепер зовсім по-іншому... Адже йшов він все-таки на смерть, точніше – по смерті. Тільки думка та знову спалахнула без жалю, а так, як би між іншим.

Стах прийшов у скверик, сів на ту ж лавку. Нічого навколо не змінилося: ті ж собаки з їхніми господарями, ті ж матері з імпортними візками. Хіба осінь стала ще ближче: дерева зовсім опали і покрили землю під собою товстою, трепетною ще ковдрою листя. А в іншому – ніби й не було цього, такого довгого і такого короткого тижня, який згадувався безглуздо, холодно, немов один нескінченний день. Стах не пам'ятав навіть, був у ці дні дощ, чи весь тиждень світило сонце – сонце запізнитого бабиного літа...

Сутеніло швидко. Тіні зливалися в сіро-бузкову напівтемряву, яка підсвічувалася знизу жовтизною листя. Красиво ...

Незнайомець, той самий кремезний, міцний ще чоловік, з'явився хвилин через десять з того боку, з якого Стах його не очікував.

– Можна присісти біля вас, юначе? – запитав він, сідаючи поруч. Лавка скрипнула під ним, прим'ятий плащ заворушився. – Що, не очікували?

Стах подумав, що й справді, в іншого від такого раптового виникнення міг би і серцевий напад трапитися. Він же був тепер спокійний, суперспокійний і байдужий до свого майбутнього, тому навіть не схаменувся, не смикнувся.

– Чому ж, очікував, – відповів Стах тихо, апатично, але з цими першими словами немов життя до нього повернулося, з'явився якийсь мандраж, і губи, здається, затремтіли від хвилювання.

– Як робота? Бачив, бачив – доробили. Прекрасно. Прекрасно. Не думав я, не очікував, чесно зізнатися, що все закінчиться так добре, що всі наші умови будуть виконані.

– Які умови? Ми ж, здається, ні про що не домовлялися, крім того, що сьогодні я прийду сюди. І то, це була не умова, а скоріше прохання-наказ.

– Це я так, про своє...

Стах чомусь розлютився на цього чоловіка: прийшов, то роби свою справу, а не лізь знову з розмовами, розпитуваннями і коментарями. Картину він бачив...

– Але я дивлюся, ви незадоволені... Невже роботою, неville картиною? Ох вже, цей вічний сумнів художника! Скільки творців через нього знищили свої найкращі твори, скільки їх за те потрапило в пекло...

– Моє невдоволення залишилося там, а я тут ...

– Я ось що попрошу, молодий чоловіче, будь ласка, нічого не міняйте в своїй картині. Обіцяйте мені. Добре? (Стах мовчав, не розуміючи, про що йде мова). Залиште такою, яка вона є. Забудьте про неї, вважайте, що її немає. НЕ переробляйте, щоб не зіпсувати. Пам'ятайте: не нашкодь! «Очікування» (і назву знає не від Стаха) – вже є як факт, як явище, існує у вічності, але нехай би залишилася і людям, і вам. Нехай... У вас, я знаю, багато цікавих задумок, багато вабливих ідей, то працюйте над ними, розвивайте свій стиль далі, а «Очікування» – не чіпайте, забудьте. Обіцяєте?

– Я забув про все йдучи сюди. Я так думаю – мене вже немає. Не там, я – тут. Про які зміни, про яку роботу, про які нові твори і свій стиль ви говорите? Це ж неможливо...

– Е ні, вибач, ти не правий, – знову, як і минулого разу, незнайомець раптом різко перейшов на «ти». Це було так несподівано, що Стах аж стрепенувся, – дослухай спочатку. Минулого разу я тобі навмисно не сказав, що на стовпчику на твоїй могилі якийсь п'яний писака не правильну дату смерті вивів ... Ти й справді бачив свою могилу, але дата там, точніше – рік смерті, зовсім не твій, а швидше за все рік народження того писаки п'яного... Так що час у тебе є. Буде.

Стах мовчав, не дивувався і не питав нічого, а чоловік продовжував:

– Я хотів тільки одного: щоб доробив ти свою картину якомога швидше. Інакше робота могла б затягнутися надовго, можливо, на роки, а можливо, ти ніколи б не закінчив її або навіть знищив ... А це – ти сам розумієш – переломний твій твір. Після нього ти сильно змінився. Ти повернешся зараз додому зовсім іншою людиною і художником. Художником!

Стах сидів, «переварював» почуте, і в ньому росло розчарування, ніби його сильно обдурили. Він попрощався з тим своїм життям і воно здавалося йому тепер далеким і чужим. Він настільки серйозно, виявляється, сприйняв «кінець», що «продовження» начебто і не було потрібне. Адже те, що було до сьогодні – вже не його, а те, що буде далі – ще не його. І повертатися йому доведеться туди, куди, якщо чесно, чомусь повертатися не хочеться... Чому? Що було в його житті досі – робота, сім'я, бідність ... Що буде тепер – бідність, сім'я, робота ... І, за великим рахунком, все одно, коли переривати цей ланцюжок: в тридцять років, у шістдесят чи в сто... То, може, чим раніше, тим краще? Тільки люди, які не замислюються над своїм життям, чіпляються за нього ...

Незнайомець тим часом піднявся, розправив свого довгого плаща-дошовика, глянув ще раз на Стаха і вимовив:

– Будемо прощатися. Прощай, хлопче. Не забувай нашу розмову. Прощай...

– Зачекайте! Хто ви? – запитав Стасик, потім крикнув: – Хто ви? – але голос його потону в вечірній тиші скверика, як у ваті, не озвався навіть луною. І тільки якийсь запізнілий собаківник зупинив свій переляканий погляд на ньому, а потім додав кроку – підігнав пса, який озирнувся на Стаха не менш здивовано, ніж господар...

1995–2002 pp.